

Th. L. van Berkel

Med. No. 334

R.A.M. Schrijver

DE KRIMPENERWAARD

SOCIAAL-ECONOMISCHE VERKENNING VAN DE LAND-
EN TUINBOUW IN HET LANDINRICHTINGSGBIED

SIGN: L27-334
EX. NO: A
MLV: 86 01012

November 1985

Landbouw-Economisch Instituut

Afdeling Structuuronderzoek

REFERAAT

KRIMPENERWAARD

Sociaal-economische verkenning van de land- en tuinbouw in het landinrichtingsgebied

Berkel, Th.L. van en R.A.M. Schrijver

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1985

66 p., tab., krt.

Beschrijving van de structuur van de land- en tuinbouw in een toekomstig landinrichtingsgebied van ca. 12.500 ha in de gemeenten Bergambacht, Gouda, Krimpen a/d IJssel, Nederlek, Ouderkerk, Schoonhoven en Vlist.

Op basis van gegevens van metingen en aanvullende informatie worden de veranderingen in de structuur van de land- en tuinbouw in de periode 1978-1984 geanalyseerd. Daarnaast wordt een schets gegeven van de mogelijke toekomstige ontwikkeling tot 1994, zowel onder invloed van de contingentering van de melkproductie als onder de veronderstelling dat de ontwikkeling van de afgelopen jaren zich zal voortzetten.

Landinrichting/Structuur van de landbouw/Melkveehouderij/Zuid-Holland

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Inhoud

Blz.

SAMENVATTING	5
1. INLEIDING EN ALGEMENE ORIENTATIE	9
1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek	9
1.2 Omgrenzing en ruimtelijke verdeling van het gebied	9
1.3 Bevolking	10
2. BEDRIJVEN EN ARBEIDSKRACHTEN	14
2.1 Aantal bedrijven	14
2.2 Arbeidskrachten, leeftijd van de bedrijfs- hoofden en bedrijfsopvolging	16
2.3 De deelgebieden	18
3. DE CULTUURGROND	20
3.1 Grondgebruik en bedrijfsoppervlakte	20
3.2 Rechtsvorm van grondgebruik	21
3.3 Het grondverkeer	22
3.4 De verkaveling	23
3.5 De deelgebieden	25
4. PRODUKTIEPATROON EN PRODUKTIETAKKEN	27
4.1 Grondgebruik en bedrijfstype	27
4.2 De produktietakken	28
4.2.1 De rundveehouderij	28
4.2.2 De kaasmakerij	33
4.2.3 De intensieve veehouderij	35
4.2.4 De tuinbouw	36
4.3 De samenstelling van de produktieomvang uitgedrukt in sbe	36
4.4 De omvang van de bedrijven	37
4.5 De deelgebieden	39
5. BEDRIJFSECONOMISCHE BESCHOUWING	43
5.1 Bedrijfsresultaten op de rundveehouderij- bedrijven	43
5.2 Vergelijkbaarheid van de bedrijven in de Krimpenerwaard met de bedrijven uit het LEI-boekhoudnet	45
5.3 Rentabiliteit in vergelijking tot andere gebieden	45
5.4 De economische betekenis van de landbouw in de Krimpenerwaard	48

INHOUD (vervolg)

Blz.

6.	VERWACHTE ONTWIKKELINGEN IN DE LAND- EN TUINBOUW ZONDER LANDINRICHTING	49
6.1	Het aantal hoofdberoepsbedrijven	49
6.2	Cultuurgrond en de verdeling van bedrijven naar oppervlakte	50
6.3	De ontwikkeling in de produktietakken	52
6.3.1	Het grondgebruik	52
6.3.2	De rundveehouderij	52
6.3.3	De intensieve veehouderij	54
6.3.4	De tuinbouw	54
6.3.5	De omvang van de produktietakken uitgedrukt in sbe	55
7.	ENKELE SLOTOPMERKINGEN	58
	LITERATUUR	59
	BIJLAGEN	60

Samenvatting

Algemene oriëntatie

Het landinrichtingsgebied "Krimpenerwaard" ligt in het oosten van Zuid-Holland. De oppervlakte van het gebied is ca. 12.500 ha. De kadastrale oppervlakte cultuurgrond in het blok beslaat thans ca. 10.220 ha. De overige oppervlakte wordt ingenomen door wegen, waterlopen, natuurgebieden, bos, erven en bebouwing.

Het onderzoeksgebied wordt globaal begrensd door de Hollandsche IJssel, de Vlist, de Lek en de Nieuwe Maas. De meeste woonkernen liggen aan de rand van het gebied. Alleen Bergambacht, Berkenwoude en Stolwijk zijn wat meer centraal gelegen. Verder komt er in het gebied veel, voornamelijk agrarische, lintbebouwing voor.

De Krimpenerwaard maakt als weidegebied deel uit van het Utrechts-Hollands veenweidegebied. Samen met andere delen van dit gebied vormt het de centrale open ruimte.

Het aantal inwoners in het blok neemt de laatste jaren niet veel meer toe. Het planologisch beleid voor de toekomst is gericht op een beperking van de bevolkingstoename in de Krimpenerwaard.

Aantal bedrijven en arbeidskrachten neemt af

In 1984 waren er in het landinrichtingsgebied 479 hoofdberoepsbedrijven en 194 geregistreerde nevenbedrijven. Het aantal hoofdberoepsbedrijven nam in de afgelopen periode af en zal dit naar verwachting ook in de toekomst blijven doen.

Het aantal regelmatig werkzame arbeidskrachten in de landbouw bedraagt 949. Dit aantal nam in de onderzochte periode procentueel even snel af als het aantal bedrijven.

Aantal oudere bedrijfshoofden neemt toe

De afgelopen jaren is er een sterke vergrijzing opgetreden onder de bedrijfshoofden in de Krimpenerwaard. Het percentage bedrijfshoofden boven de 50 jaar nam toe van 42% in 1978 tot 52% in 1984. Gezien de huidige leeftijdsopbouw en het percentage van de oudere bedrijfshoofden dat over een toekomstig opvolger zegt te beschikken (beide cijfers komen overeen met die in andere veenweidegebieden in de omgeving) zal deze vergrijzing in de toekomst niet veel sterker zijn dan elders.

Kleine bedrijven

De oppervlakte cultuurgrond van alle in 1984 geregistreerde bedrijven was 8750 ha; hiervan kwam 88% voor op hoofdberoepsbedrijven. Gemiddeld zijn de bedrijven in de Krimpenerwaard kleiner dan in naburige veenweidegebieden. De gemiddelde oppervlakte van alle hoofdberoepsbedrijven is 16,1 ha.

De cultuurgrond is voor 72% eigendom van de gebruikers. Het pachtland is voor 85% eigendom van particulieren en voor 15% van de overheid-rechtspersonen. De grondmobiliteit is in vergelijking met vele andere gebieden vrij laag.

Verkaveling ongunstig

Ruim 20% van de hoofdberoepsbedrijven heeft meer dan vier kavels. De rundveebedrijven hebben gemiddeld 3,6 kavels per bedrijf bij een gemiddelde kavelgrootte van 4,8 ha. Van de bedrijven met melkvee heeft slechts 42% meer dan 60% van de grond bij huis.

Rundveehouderij veruit belangrijkste produktietak

De Krimpenerwaard is een typisch veenweidegebied. Bijna alle cultuurgrond staat ten dienste van de rundveehouderij: 99,5% is grasland. Daarnaast komt op veel rundveehouderijbedrijven ook intensieve veehouderij voor. De tuinbouw is in de Krimpenerwaard (met + 40 ha tuinland) slechts een kleine produktietak. Akkerbouw komt in het geheel niet voor.

Rundveehouderij in beweging

Het aantal koelen nam de afgelopen periode met 1,4% per jaar vrij sterk toe. De oppervlakte grasland liep iets terug en daarbij steeg de veedichtheid. Het aantal bedrijven met melkkoeien liep terug.

In 1984 waren er 442 hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien. Hiervan had slechts 18% (of 79 bedrijven) een ligboxenstal. De bedrijven met een ligboxenstal hadden een gemiddelde oppervlakte van 23,5 ha en hielden gemiddeld 70 koelen. Voor de grupstalbedrijven bedroegen deze aantallen resp. 15,7 en 38.

De melkveestapels zijn gemiddeld kleiner dan in omliggende gebieden. Het gemiddelde aantal koelen per bedrijf is 44.

De veedichtheid is hoog. Het gebied heeft, gerekend over alle bedrijven, een veedichtheid van 292 grootvee-eenheden per 100 ha grasland en voedergewassen tegen b.v. 277 in de Alblasserwaard en Nederland.

Voor de komende 10 jaar wordt verwacht dat het aantal bedrijven met melkkoeien vermindert (tot + 350). Voorts zal uitgaande van de beperking van de melkproduktie het aantal koeien verminderen. Als geen uitbreiding van de veestapel mogelijk is zullen er in de komende jaren minder nieuwe stallen gebouwd worden.

Kaasmakerij loopt terug

Het aantal bedrijven waarop kaas wordt geproduceerd daalde in de afgelopen periode sterk (met 7,8% per jaar). Daarbij daalde de totale produktie veel minder snel (met 3,6% per jaar). De kaasbedrijven zijn gemiddeld groter van oppervlakte en omvang dan de andere bedrijven met melkvee.

Intensieve veehouderij ingekrompen

De intensieve veehouderij - voornamelijk varkenshouderij - omvat 10% van de totale produktieomvang in het gebied. In 1978 was dit nog 16%. Het aantal hoofdberoepsbedrijven met intensieve veehouderij daalde met 29%.

Voor de toekomst wordt rekening gehouden met een lichte groei van de produktieomvang in deze sector. Dit i.v.m. de zeer beperkte groeimogelijkheden in de rundveehouderijsector en de voor een aantal bedrijven nog wel aanwezige uitbreidingsmogelijkheden in de intensieve veehouderij.

Tuinbouw kleine produktietak

De tuinbouw is in de Krimpenerwaard van ondergeschikte betekenis. In 1984 werd slechts 0,5% van de cultuurgrond als tuinland gebruikt. De tuinbouw in de open grond bestaat voornamelijk uit appels en peren, de glastuinbouw voornamelijk uit groenten. Voor de toekomst worden weinig veranderingen verwacht.

Produktieomvang neemt nauwelijks toe

De omvang van de agrarische produktie bleef de afgelopen periode vrijwel constant. Voor de toekomst wordt als gevolg van de superheffing zelfs een daling in de produktieomvang van 1,8% per jaar berekend. Zonder deze beperking zal de produktieomvang met 0,6% per jaar kunnen groeien.

De gemiddelde produktieomvang per bedrijf (124 sbe voor alle bedrijven) ligt onder die van de Lopikerwaard en de Alblasserwaard. De groei hiervan was in de afgelopen periode ook trager dan in deze gebieden.

Voor omstreeks 1994 wordt voor de hoofdberoepsbedrijven, rekening houdende met de beperking van de melkproduktie, een gemiddelde omvang van ca. 178 sbe verwacht (160 sbe in 1984). De toename van de gemiddelde omvang wordt vooral veroorzaakt door de opheffing van kleine bedrijven.

1. Inleiding en algemene orientatie

1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek

Ten behoeve van de voorbereiding van de landinrichting "Krimpenerwaard" zal een landbouwstructuuradvies worden opgesteld. In dit landbouwstructuuradvies wordt een beschrijving van de landbouwkundige situatie gegeven en worden voorstellen tot verbetering gedaan.

In het kader van deze op te stellen adviesnota is het Landbouw-Economisch Instituut verzocht een onderzoek in te stellen naar de sociaal-economische ontwikkeling van de landbouw in dit gebied.

De voor U liggende verkenning geeft een beeld van de huidige landbouwkundige situatie en de recente ontwikkelingen daarin. Tevens is geprobeerd een beeld te schetsen van de landbouwkundige situatie over tien jaar.

Bij het onderzoek is in belangrijke mate gebruik gemaakt van gegevens van de landbouwtellingen van 1978 en 1984. Deze gegevens zijn aangevuld met informatie uit andere bronnen (literatuur e.d.) en van personen met een grondige kennis van de plaatselijke situatie.

De beschrijving van de specifieke agrarische structuur in het gebied en de verwachte toekomstige ontwikkeling van de landbouw vormen de hoofdmoot van deze verkenning (hoofdstukken 2, 3, 4 en 6). Daaraan vooraf gaat enige informatie over het kader waarbinnen de landbouw wordt uitgeoefend (hoofdstuk 1). Verder worden enkele economische aspecten behandeld (hoofdstuk 5).

Reeds eerder is over dit gebied een LEI-publikatie verschenen (De Krimpenerwaard, 1981). Hierdoor is het mogelijk de ontwikkeling in het gebied over een langere periode te volgen. Hierbij gelden wel restricties. Zo is waar het over gegevens van alle bedrijven te zamen gaat, een redelijke vergelijking mogelijk. Bij het onderscheid tussen hoofdberoepsbedrijven en nevenbedrijven is voor dit rapport, in tegenstelling tot het vroegere rapport, gebruik gemaakt van informatie in het gebied waardoor de indelingscriteria enigszins zijn veranderd. Op dit punt is daardoor veelal slechts een globale vergelijking mogelijk.

1.2 Omgrenzing en ruimtelijke verdeling van het gebied

Het landinrichtingsgebied "Krimpenerwaard" ligt in het oosten van Zuid-Holland, dicht bij grote bevolkingsconcentraties en belangrijke verkeersverbindingen. De oppervlakte van het gebied is ca. 12.500 ha. Het gebied omvat geheel of gedeeltelijk de volgende gemeenten (oude benamingen): Krimpen a/d IJssel, Krimpen

a/d Lek, Ouderkerk a/d IJssel, Lekkerkerk, Gouderak, Berkenwoude, Stolwijk, Bergambacht, Ammerstol, Schoonhoven, Vlist, Haastrecht en Gouda 1).

De grens van het onderzoeksgebied (zie kaart 1.1) bestaat globaal uit de Hollandsche IJssel, de Vlist, de Lek en de Nieuwe Maas. Bestaande en toekomstige bebouwingen van verschillende aan deze begrenzing gelegen woonplaatsen vallen echter buiten het gebied van onderzoek.

Dit gebied komt sterk overeen met het CBS-landbouwgebied de Krimpenerwaard 2) en kan als zodanig met soortgelijke landbouwgebieden worden vergeleken.

De Krimpenerwaard maakt als weidegebied deel uit van de centrale open ruimte van het Utrechts-Hollands veenweidegebied.

Binnen het onderzoeksgebied de Krimpenerwaard is vanuit agrarisch gezichtspunt een aantal deelgebieden onderscheiden. De grenzen van deze deelgebieden zijn vastgesteld door het Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding op basis van het grondgebruik, waarbij er vooral naar gestreefd is de grenzen zo te kiezen dat er zo weinig mogelijk grondgebruik over en weer is. In afwijking van de vorige LEI-publikatie (1981) zijn geen 11 maar 8 deelgebieden onderscheiden, waartoe 6 deelgebieden tot 3 zijn samengevoegd, namelijk: Krimpen a/d IJssel met Ouderkerk a/d IJssel, Benedenberg met Bovenberg, Benedenkerk met Bovenkerk.

1.3 Bevolking

Op 1 januari 1984 telde het landbouwgebied de Krimpenerwaard 79000 inwoners. De grootste gemeente in het gebied is Krimpen a/d IJssel, waar 36% van de bevolking van de Krimpenerwaard woont en waar de laatste jaren meer dan de helft van de bevolkingsgroei in het gebied heeft plaatsgevonden. Deze in het uiterste westen gelegen gemeente, welke planologisch tot de Rijnmond wordt gerekend, is praktisch geheel verstedelijkt en omvat nog maar weinig agrarisch grondgebied.

De bevolking van de Krimpenerwaard is in de periode 1974-1984 met + 8400 inwoners toegenomen, waarvan in Krimpen aan de IJssel + 4750. Dit betekent voor de Krimpenerwaard exclusief Krimpen a/d IJssel een bevolkingsgroei van 0,7% per jaar. In de periode 1978-1984 was de groei overigens slechts 0,2% per jaar, tegen 1,6% in de vier voorgaande jaren.

- 1) Dit betreft de gemeentelijke indeling zoals die was tot 1-1-'85.
- 2) De delen van de gemeenten Haastrecht, Vlist en Schoonhoven gelegen ten noorden van de Hollandsche IJssel en ten oosten van de Vlist behoren niet tot het onderzoeksgebied, wel tot het landbouwgebied. Dit verschil is + 15% in oppervlakte.

KIMPENERWAARD

--- BLOKRENS
--- GRENS DEELGEBIEDEN

HAARLEM

BENEDENIJCK EN BOVENKERK

BENEDENIJCK EN BOVENBERG

BENEDENIJCK EN KIMPEN

BENEDENIJCK EN KIMPEN AAN DE IJSEL

BLOKRENS
DEELGEBIED

KIMPENERWAARD

--- BLOKRENS
--- GRENS DEELGEBIEDEN

HAARLEM

BENEDENIJCK EN BOVENKERK

BENEDENIJCK EN BOVENBERG

BENEDENIJCK EN KIMPEN

BENEDENIJCK EN KIMPEN AAN DE IJSEL

BLOKRENS
DEELGEBIED

KIMPENERWAARD

--- BLOKRENS
--- GRENS DEELGEBIEDEN

HAARLEM

BENEDENIJCK EN BOVENKERK

BENEDENIJCK EN BOVENBERG

BENEDENIJCK EN KIMPEN

BENEDENIJCK EN KIMPEN AAN DE IJSEL

BLOKRENS
DEELGEBIED

KIMPENERWAARD

--- BLOKRENS
--- GRENS DEELGEBIEDEN

HAARLEM

BENEDENIJCK EN BOVENKERK

BENEDENIJCK EN BOVENBERG

BENEDENIJCK EN KIMPEN

BENEDENIJCK EN KIMPEN AAN DE IJSEL

BLOKRENS
DEELGEBIED

De Krimpenerwaard behoort tot de open ruimte, die gelegen is nabij de Randstad. Het overheidsbeleid is erop gericht deze open structuur te handhaven. Men streeft daarom naar een beperking van de bevolkingstoename in de Krimpenerwaard.

Tabel 1.1 Ontwikkeling van het aantal inwoners (per gemeente) *)

	Inwoners 1974	Inwoners 1978	Inwoners 1984	Index 1984 1974=100
Ammerstol	1383	1506	1594	115
Bergambacht	5156	5304	5640	109
Berkenwoude	1323	1479	1444	109
Gouderak	2533	2781	2659	105
Haastrecht	4320	4379	4414	102
Krimpen a/d Lek	5760	6137	6180	107
Krimpen a/d IJssel	23476	27296	28238	120
Lekkerkerk	6927	7571	7694	111
Ouderkerk a/d IJssel	5434	5555	5479	101
Schoonhoven	9475	10616	10628	112
Stolwijk	4229	4273	4421	105
Vlist	618	614	625	101
Krimpenerwaard	70634	77511	79016	112

*) Dit betreft de gemeentelijke indeling zoals die was tot 1-1-'85.

Bron: CBS

De toename wordt afhankelijk gesteld van het belang van een bepaalde kern voor de regio. Daartoe is in de herziening van het streekplan Zuid-Holland-Oost 1) een indeling naar kernencategorie opgesteld. Daarin is Schoonhoven als een B-kern aangegeven vanwege zijn bovenlocale functie. Om voor de inwoners van het midden en zuiden van de Krimpenerwaard een redelijk verzorgingsniveau te handhaven zijn de kernen Bergambacht, Lekkerkerk en Stolwijk als C-kern aangewezen. De overige kernen in de Krimpenerwaard, waaraan geen speciale functie is toegedacht, zijn D-kernen.

1) Herziening "streekplan Zuid-Holland-Oost, voorontwerp in hoofdlijnen", Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland, 1984.

2. Bedrijven en arbeidskrachten

2.1 Aantal bedrijven

In 1984 waren er in de Krimpenerwaard 673 agrarische bedrijven 1). Hiervan werd 71% als hoofdberoepsbedrijf en 29% als nevenbedrijf uitgeoefend 2).

De bedrijfshoofden op de hoofdberoepsbedrijven werken veelal uitsluitend op het eigen bedrijf; 13% heeft een nevenberoep dat doorgaans aan de landbouw verwant is (o.a. loonwerk, bestuursfuncties, veehandel).

Tabel 2.1 Bedrijven en oppervlakte naar beroepsgroep

	Aantal bedrijven		Ha cultuurgrond	
	1978	1984	1978	1984
Hoofdberoepsbedrijven	535	479	7834	7710
Nevenbedrijven	249	194	1106	1039
Alle bedrijven	784	673	8940	8749

Van de nevenbedrijven heeft meer dan de helft een "rustend" bedrijfshoofd, merendeels betreft dit ex-agrariërs. In 1984 waren er 126 bedrijven waarvan het bedrijfshoofd een niet-agrarisch hoofdberoep uitoefende (z.g. C-bedrijven). Het aantal nevenbedrijven verschilt per deelgebied en is relatief het grootst in Bovenberg en Benedenberg (37%) en het kleinst in Berkenwoude (14%). Het percentage nevenbedrijven lag in 1978 hoger dan in het gebied Bodegraven-Noord waarbij op dezelfde wijze gebruik is gemaakt van informatie uit het gebied.

Het totale aantal bedrijven nam de afgelopen 6 jaar af van 784 tot 673 of met gemiddeld 2,5% per jaar. Dit tempo ligt hoger dan dat van Zuid-Holland (1,8%) en Nederland (1,6%). Het aantal hoofdberoepsbedrijven nam in deze periode met 1,8% af. Zoals ook uit tabel 2.2 blijkt, zijn dus vooral veel nevenbedrijven opgeheven. Wel was het zo dat voor elke twee nevenbedrijven die verdwenen, er één in de plaats kwam door stichting of door overgang uit de groep hoofdberoepsbedrijven.

- 1) De gegevens hebben betrekking op binnen het blok gelegen geregistreerde bedrijven met de daarbij behorende oppervlakte (ook als deze buiten het blok is gelegen).
- 2) Zie voor begripsomschrijving bijlage 1.

Tabel 2.2 Verandering in het aantal hoofdberoeps- en nevenbedrijven

	Hoofdberoeps- bedrijven	Neven- bedrijven
Aantal bedrijven in 1978	535	249
Afgenomen : opgeheven	-35	-119
naar andere beroepsgroep	-29	-4
Toegenomen: gesticht	+4	+39
uit andere beroepsgroep	+4	+29
Aantal bedrijven in 1984	479	194

In de periode 1978-1984 zijn 64 bedrijven als hoofdberoepsbedrijf verdwenen: 41 bij beroepsbeëindiging door ouderen, 9 door beroepsverandering van jongeren en 14 door overige oorzaken (tabel 2.3).

Tabel 2.3 De mutaties op de hoofdberoepsbedrijven naar oorzaak en gevolg, 1978-1984

Mutatieoorzaak	Totaal- aantal	Voortgezet als:		Aantal opgeheven
		hoofdbe- roepsbedr.	neven- bedrijf	
Beroepsbeëindiging	77	36(31)	24	17
Beroepsverandering	15	6(1)	2	7
Overige oorzaken	18	4(-)	3	11
Totaal	110	46(32)	29	35

( ) Aantal bedrijven voortgezet door een zoon of schoonzoon.

Hieruit komt naar voren dat beroepsbeëindiging op grond van de leeftijd de belangrijkste oorzaak is van het verdwijnen van bedrijven. In 22% van de gevallen van beroepsbeëindiging verdween het bedrijf geheel. Bij minder dan de helft werd het bedrijf als hoofdberoepsbedrijf voortgezet, het merendeel hiervan (ca. 60%) was in 1978 groter dan 130 sbe.

Er zijn 8 hoofdberoepsbedrijven bijgekomen, 4 zijn nieuw ontstaan en 4 werden voorheen geëxploiteerd als nevenbedrijf.

2.2 Arbeidskrachten, leeftijd van de bedrijfshoofden en bedrijfsopvolging

In 1984 werkten op de 479 hoofdberoepsbedrijven 949 vaste arbeidskrachten 1): 628 mannelijke en 321 vrouwelijke. Het aantal vaste arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven nam, met 1,9% per jaar, ongeveer even sterk af als het aantal bedrijven. Bij de mannen verliep de daling echter minder snel (1% per jaar) dan bij de vrouwen (3,4% per jaar). De gemiddelde mannelijke arbeidsbezetting per bedrijf nam dus toe.

De vaste mannelijke arbeidsbezetting per bedrijf is gemiddeld 1,31. Dit ligt onder het niveau van de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden 2). Uitgaande van de vaste mannelijke arbeidsbezetting bestaat ongeveer driekwart van de bedrijven uit eenmansbedrijven. Op de overige bedrijven zijn meerdere arbeidskrachten aanwezig. De bedrijven in de Krimpenerwaard zijn hoofdzakelijk gezinsbedrijven waar het dagelijks werk uitsluitend door gezinsleden wordt verricht (veelal door het bedrijfshoofd en zijn vrouw).

De hiervoor gegeven cijfers van de aantallen regelmatig werkzame personen geven geen volledig beeld van het arbeidsvolume. Het arbeidsvolume wordt uitgedrukt in arbeidsjaareenheden

Tabel 2.4 Arbeidskrachten op hoofdberoepsbedrijven

	Aantal arbeidskrachten					
	mannen		vrouwen		man + vrouw	
	1978	1984	1978	1984	1978	1984
Bedrijfshoofden	536	488	-	-	536	488
Echtgenoten 3)	-	-	376	317	376	317
Kinderen	94	103	12	3	106	106
Inw. familieleden	13	13	4	1	17	14
Niet-gezinsarb.krachten	24	24	3	-	27	24
Totaal	667	628	395	321	1062	949
Arbeidskrachten per bedrijf	1,25	1,31	0,74	0,67	1,99	1,98

- 1) Regelmatig werkzame arbeidskrachten die 20 uur of meer per week meewerken.
- 2) Hierbij werd uitgegaan van de CBS-landbouwgebieden als vergelijkingsbasis.
- 3) Hieronder kunnen ook enkele bedrijfshoofden voorkomen (b.v. weduwen).

(AJE), waarbij één arbeidsjaareenheid overeenkomt met de arbeid van 1 persoon in 1 jaar. Niet alle regelmatig werkzame arbeidskrachten werken volledig op het bedrijf, vooral de vrouwen verrichten bijna altijd een deelzaak. Daarnaast wordt arbeid verricht door personen die niet regelmatig op het bedrijf werken. Het totale arbeidsvolume op de hoofdberoepsbedrijven in 1984 komt op 887 AJE of gemiddeld 1,85 per bedrijf.

De leeftijdsverdeling van de bedrijfshoofden wordt gekenmerkt door een toenemend aantal ouderen. Meer dan de helft (52%) van de bedrijfshoofden is ouder dan 50 jaar, in 1978 was dit nog 42%. Het percentage verschilt niet veel van andere veenweidegebieden (Alblasserwaard en Vijfheerenlanden) en ligt ongeveer op het niveau van totaal Nederland 1). Opvallend is echter de sterkere stijging van het percentage oudere bedrijfshoofden. In 1978 waren er in de Krimpenerwaard relatief veel bedrijfshoofden in de leeftijdsklasse 45-50, die nu in de leeftijdsklasse 50-55 terecht zijn gekomen.

Tabel 2.5 Leeftijd bedrijfshoofden en opvolgingssituatie (hoofdberoepsbedrijven)

Leeftijd bedrijfshoofd	Bedrijfshoofden				Aantal bedrijven in 1984:		
	aantal		percentage		met op- vol- ger	zonder opvol- ger	opvol- ging onbe- kend
	1978	1984	1978	1984			
tot 30 jaar	39	17	7	4			
30 - 40 "	103	88	19	18			
40 - 45 "	72	54	14	11			
45 - 50 "	98	72	18	15			
50 - 55 "	87	91	16	19	40	31	20
55 - 60 "	68	74	13	15	31	37	6
60 - 65 "	46	60	9	13	22	34	4
65 jaar en ouder	22	23	4	5	13	9	1
Totaal bedrijven	535	479	100	100	106	111	31

Van de 248 bedrijfshoofden van 50 jaar of ouder op de hoofdberoepsbedrijven heeft 43% een opvolger. Meestal is dit een zoon. Wanneer daarbij de helft van de bedrijven waarop de opvolging nu

1) Hierbij werd uitgegaan van de CBS-landbouwgebieden als vergelijkingsbasis.

nog onzeker is wordt meegerekend, heeft 49% een opvolger (op de bedrijven met een omvang boven 150 sbe is dit 85%). In andere veenweidegebieden ligt het opvolgingspercentage ongeveer op hetzelfde niveau.

Zoals bleek in 2.1 werd van de bedrijven waarop het bedrijfshoofd in de periode 1978-1984 zijn beroep op grond van zijn leeftijd beëindigde 47% door een opvolger voortgezet (waarvan 86% door een zoon of schoonzoon).

2.3 De deelgebieden

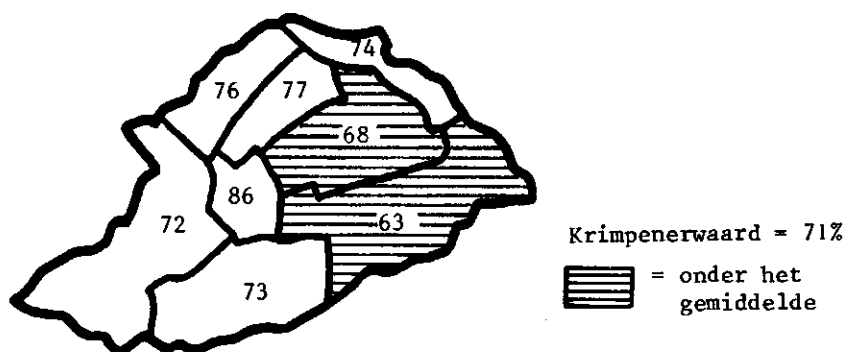
Tussen de deelgebieden in het blok bestaan geen erg grote verschillen in vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven. Opvallend is alleen dat in Berkenwoude het aantal hoofdberoepsbedrijven gelijk bleef (tabel 26 en bijlage 2).

Ook in het percentage oudere bedrijfshoofden zijn geen opvallend grote verschillen tussen de deelgebieden. Een uitzondering is hier "Het Beijersche" waar maar liefst 60% van de bedrijfshoofden 50 jaar of ouder is. Het Beijersche geeft ook het laagste opvolgingspercentage van de Krimpenerwaard te zien.

Tabel 2.6 Enkele gegevens per deelgebied (hoofdberoepsbedrijven)

Deelgebied	Aantal bedr. in 1984	Afname in % per jaar 1978- 1984	Perc. bedr.- hoofden 50 jaar e.o. in 1984	Perc. bedr. 50 jaar e.o. met opvol- ger
Ouderkerk- en Krimpen				
a/d IJssel	74	1,1	49	31
Gouderak	39	2,4	56	41
Haastrecht	31	2,5	48	73
Bovenberg en Benedenberg	97	1,6	54	33
Lekkerkerk	68	2,0	48	45
Berkenwoude	30	0,0	50	47
Het Beijersche	51	2,6	60	29
Bovenkerk en Benedenkerk	89	2,1	49	61
Totaal	479	1,8	52	43

Kaart 2.1 Hoofdberoepsbedrijven in % van alle bedrijven 1984

3. De cultuurgrond

3.1 Grondgebruik en bedrijfsoppervlakte

In 1984 besloeg de oppervlakte cultuurgrond van alle bedrijven groter dan 10 sbe 10.222 ha in kadastrale maat (o.a. inclusief sloten) en 8750 ha in gemeten maat 1). In het vervolg wordt de oppervlakte gemeten maat in beschouwing genomen, tenzij anders vermeld.

Voor genoemde oppervlakte is de grond van de bij het onderzoek betrokken bedrijven (criterium: hoofdbedrijfsgebouwen in het blok). Deze oppervlakte is niet exact gelijk aan de in het gebied gelegen cultuurgrond. In het gebied wonenden hebben soms ook elders grond (welke in dit rapport wordt meegeteld) en omgekeerd.

De geregistreerde oppervlakte cultuurgrond van de bedrijven in het blok nam de voorbije 6 jaar met 190 ha af. Een verklaring hiervoor is dat de niet meer geregistreerde bedrijven 179 ha grond zelf hebben gehouden terwijl daarnaast 66 ha van hun vroeger grondgebruik een niet-agrarische bestemming kreeg, in totaal dus 245 ha. Dat het totale grondgebruik toch slechts met 190 ha afnam kan veroorzaakt zijn doordat nu minder grond dan voorheen in gebruik is bij niet-geregistreerden (bedrijven met minder dan 10 sbe). In samenhang met de ontwikkeling van het aantal bedrijven nam het totale grondgebruik op hoofdberoepsbedrijven relatief trager af dan op nevenbedrijven.

De bedrijven in het onderzoeksgebied de Krimpenerwaard hebben in het algemeen een betrekkelijk kleine oppervlakte. Zo is driekwart van de hoofdberoepsbedrijven kleiner dan 20 ha. De gemiddelde oppervlakte van alle hoofdberoepsbedrijven bedraagt 16 ha, hetgeen minder is dan in nabij gelegen landbouwgebieden. Voor een vergelijking met andere landbouwgebieden is uitgegaan van de groep hoofdberoepsbedrijven zoals de landbouwtelling geeft 2). Deze groep had in 1984 in het landbouwgebied de Krimpenerwaard een gemiddelde oppervlakte van ruim 14 ha, tegenover in de Alblasserwaard 20,5 ha, in de Lopikerwaard 17 ha en het Land van Gouda en Woerden (exclusief Reeuwijk) ca. 15 ha. Hierbij kan nog worden opgemerkt dat er in de Krimpenerwaard in het verleden veelvuldig bedrijfssplitsingen voorkwamen, die van invloed zijn geweest op de bedrijfsgrotestructuur. Momenteel spelen bedrijfssplitsingen echter geen rol van betekenis meer.

- 1) Zie voor begripsomschrijving bijlage 1.
- 2) Deze indeling wijkt iets af van de indeling in hoofdberoepsbedrijven in de rest van dit rapport.

De verdeling van de bedrijven over de oppervlakteklassen wordt in de Krimpenerwaard en omgeving gekenmerkt door een sterke concentratie in de klassen van 10-20 ha. In het onderzoeksgebied de Krimpenerwaard heeft 55% van de hoofdberoepsbedrijven deze oppervlakte. Dit percentage is de afgelopen 6 jaar nauwelijks veranderd, wel nam het aantal bedrijven boven 20 ha toe en verminderde het aantal onder de 10 ha. Momenteel is 51% van de cultuurgrond op hoofdberoepsbedrijven in handen van bedrijven van 10-20 ha en 43% in die van grotere bedrijven (1978 resp. 56% en 34%).

Tabel 3.1 Aantal bedrijven naar oppervlakte

Bedrijfs- oppervlakte	Hoofdberoeps- bedrijven		Neven- bedrijven		Alle bedrijven	
	1978	1984	1978	1984	1978	1984
tot 5 ha	40	38	163	108	203	146
5 - 10 ha	85	50	50	48	135	98
10 - 15 ha	161	124	23	23	184	147
15 - 20 ha	140	140	10	10	150	150
20 - 30 ha	97	101	3	5	100	106
30 ha e.m.	12	26	-	-	12	26
Totaal bedrijven	535	479	249	194	784	673
Totaal ha	7834	7710	1106	1039	8940	8750
Ha per bedrijf	14,6	16,1	4,4	5,4	11,4	13,0

3.2 Rechtsvorm van grondgebruik

Het grootste gedeelte van de cultuurgrond is eigendom van de gebruikers. Voor het hele gebied is dit 72%, daarmee ligt men boven het landelijk gemiddelde. Bij de deelgebieden valt Het Beijersche op met nog aanzienlijk meer eigendommegebruik (ca. 90%). Voor de nevenbedrijven ligt het percentage grond in eigendom ca. 10% hoger dan voor de hoofdberoepsbedrijven.

Aan de hand van de gegevens van de landbouwtelling 1983 van het landbouwgebied de Krimpenerwaard (alle bedrijven) is te zien dat het grootste deel van het pachtland eigendom is van particulieren, slechts 15% is eigendom van rechtspersonen en de overheid. Tussen de gemeenten bestaan duidelijke verschillen in eigendomsverhoudingen. In Haastrecht en Krimpen aan de Lek is het aandeel van overheid + rechtspersonen 30%; in Vlist, Berkenwoude en Stolwijk + 25%, terwijl het in de overige gemeenten minder dan 10% betreft.

Tabel 3.2 Rechtsvorm van grondgebruik in 1984

	Eigen gebruik		Ha pachtland 2)
	ha	% 1)	
Hoofdberoepsbedrijven	5455	70	2255
Nevenbedrijven	849	81	190
Alle bedrijven	6304	72	2445

1) Van de cultuurgrond.

2) Inclusief 18 ha overige exploitatievormen.

3.3 Het grondverkeer

Onder grondverkeer verstaan we de oppervlakte grond die overgaat naar een andere gebruiker door overdracht, opheffing of verkleining van bedrijven. In de Krimpenerwaard is in de periode 1978-1984 bijna een vijfde deel van de grond van gebruiker gewisseld. Ten opzichte van de andere gebieden is dit een vrij laag percentage. Dit grondverkeer bestond voor bijna de helft (49%) uit overdracht van gehele bedrijven (overeenkomstig vele andere gebieden) en voor 51% uit opheffing van bedrijven plus verkleining van bestaande bedrijven. De bedrijfsoverdrachten kwamen voor driekwart voor binnen de familiekring. Bedrijfsverkleining vond voor 50% van de grond die ermee gemoeid was plaats op hoofdberoepsbedrijven, voor 32% op bedrijven die van hoofdberoepsbedrijf nevenbedrijf werden en voor 28% uit verkleining van nevenbedrijven.

Tabel 3.3 Grondverkeer 1978-1984 (in ha gemeten maat)

	Hectare	% per jaar (gemidd.)
Gemidd. opp. van gereg. bedr. in 1978-1984	8845	
Van gebruiker gewisseld, totaal	1736	3,3%
- door bedrijfsoverdracht: aan familie	645	1,2%
aan vreemden	202	0,4%
- door opheffing van bedrijven 1)	595	1,1%
- door verkleining van bedrijven	294	0,6%

1) Exclusief grond die bedrijfsopheffers zelf nog in handen hebben.

De overdrachten exclusief familietransacties kunnen als het "vrije grondverkeer" 1) worden beschouwd; bedrijven zijn hiervan afhankelijk om hun oppervlakte te kunnen vergroten. Dit vrije verkeer bedroeg over de hele periode 1091 ha, dat is gemiddeld 2,1% per jaar.

Voor het toekomstige grondverkeer is het verder van belang dat in 1984 de hoofdberoepsbedrijven van oudere bedrijfshoofden zonder opvolger 1244 ha in gebruik hadden, en bedrijven met een onzekere opvolging 429 ha. Bij elkaar is dit 16 tot 20% van de totale oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven.

In de periode 1978-1984 nam de oppervlakte van de groep hoofdberoepsbedrijven met 124 ha af. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte steeg van 14,6 ha tot 16,1 ha.

3.4 De verkaveling

De Krimpenerwaard heeft een streek- of dijkdorpenverkaveling, ook wel opstrekkende verkaveling genaamd. De bedrijfsgebouwen liggen in een lintbebouwing langs een weg of een dijk. De gronden liggen hoofdzakelijk in een vaak diepe kavel achter de bedrijfsgebouwen. Door de langgerekte vorm van die kavels gaat veel land verloren aan perceelsscheidingen en rijpaden. In zo'n gebied liggen weinig wegen.

De gemiddelde afstand van de kavels tot aan de verharde weg is groot; evenals de afstand van de kavels tot aan de bedrijfsgebouwen. Daarbij komt dat de wegen smal zijn. Dit alles leidt tot hoge transportkosten. De ontsluiting in de Krimpenerwaard is dan ook slecht.

Tabel 3.4 Oppervlakte huisbedrijfskavel per koe in 1984 (hoofdberoepsbedrijven)

Huisbedrijfskavel per koe	Aantal bedr. met koeien en	
	ligboxen- stal	traditionele stal
tot 15 are	29	128
15 - 20 are	11	38
20 - 25 are	18	40
25 - 30 are	9	36
30 are en meer	12	121
Totaal	79	363

1) Inclusief wisselingen van pachter.

Het hiernavolgende beeld van de verkavelingssituatie is gebaseerd op gegevens van de landbouwtelling 1983 (aangepast voor 1984). De hoofdberoepsbedrijven hadden toen gemiddeld 3,4 kavels 1) met een gemiddelde oppervlakte van 4,7 ha. Ruim een vijfde van deze bedrijven had 5 of meer kavels. Op de nevenbedrijven zijn gemiddeld 2,1 kavels van dooreengenomen 2,9 ha.

De rundveebedrijven (type 1) hebben gemiddeld 3,6 kavels per bedrijf bij een gemiddelde kavelgrootte van 4,8 ha. Dit is een ongunstige situatie die een belemmering vormt voor een rationele bedrijfsvoering. Daarbij komt nog dat veelvuldig gebruik wordt gemaakt van het z.g. "recht van overpad". Voor veengrond betekent dit vaak een ernstige aantasting van de graszode. Van de bedrijven met koeien heeft 60% een te kleine huisbedrijfskavel 2) (van de bedrijven met een ligboxenstal 73%, van die met een traditionele stal 57%). Als norm is hierbij een behoefte van ca. 25 are per koe aangenomen; hierbij kunnen de koeien het hele seizoen op de huisbedrijfskavel weiden. De groep bedrijven met een ligboxenstal heeft 53% van hun grond in de vorm van huiskavels, de groep bedrijven met een traditionele stal 50%.

Uit het voorgaande komt naar voren dat de verkaveling in de "Krimpenerwaard" slecht is. Dit wordt ook door een andere maatstaf bevestigd. Van de 442 hoofdberoepsbedrijven met in 1984

Tabel 3.5 Grond bij huis op hoofdberoepsbedrijven met in 1984 melkkoeien

Bedrijfs- oppervlakte	Aantal bedrijven met melkkoeien		
	totaal	Met ... % van de grond bij huis	
		60 - 80	80 e.m.
tot 10 ha	55	9	18
10 - 15 ha	124	18	38
15 - 20 ha	139	26	34
20 ha en meer	124	15	27
Totaal	442	68	117

- 1) Een kavel is een stuk cultuurgrond, dat behoort tot het bedrijf en dat rondom omsloten wordt door land van een ander.
- 2) Onder de huisbedrijfskavel wordt verstaan het aaneengesloten stuk grond - excl. erf - omsloten door grond van andere gebruikers, dat bij het hoofdbedrijfsgebouw ligt. In dit aaneengesloten stuk grond kunnen ter plaatse voor landbouwverkeer en voor het melkvee overschrijdbare grenzen voorkomen zoals spoorwegen, wegen en waterlopen.

melkkoeien had 42% minstens 60% van hun grond bij huis liggen. Wordt van een strenger criterium van 80% uitgegaan (met het oog op de bouw van ligboxenstallen) dan voldoet 26% hieraan. Naarmate de bedrijfsoppervlakte groter is, ligt een relatief kleiner deel van de grond bij huis (zie tabel 3.5).

3.5 De deelgebieden

De veranderingen in de oppervlakte cultuurgrond in totaal en de verschuivingen tussen hoofdberoeps- en nevenbedrijven hadden tot gevolg dat de geregistreerde oppervlakte cultuurgrond op hoofdberoepsbedrijven in Ouderkerk en Berkenwoude toenam (30 à 40 ha) en vooral in Het Beijersche, Gouderak en Boven- en Benedenkerk terugliep (40 à 80 ha, zie bijlage 2).

Tabel 3.6 Enkele gegevens per deelgebied (hoofdberoepsbedrijven)

	Ha cult.- gr. per bedrijf in 1984	Veran- dering in ha/ bedrijf ('78- '84)	Perc. cult.- gr. in eigend. bij ge- bruiker	Gemidd. aantal kavels per bedrijf	Gemidd. kavel- grootte in ha
Ouderkerk en					
Krimpen a/d IJssel	18,3	+1,7	66	4,2	4,3
Gouderak	14,9	+1,0	67	2,9	5,1
Haastrecht	18,4	+2,3	67	2,3	8,1
Bovenberg en					
Benedenberg	14,2	+1,3	68	3,6	3,9
Lekkerkerk	19,5	+2,1	68	4,9	4,0
Berkenwoude	17,5	+0,9	74	3,0	5,9
Het Beijersche	12,1	+0,5	87	2,5	4,9
Bovenkerk en					
Benedenkerk	15,3	+1,5	72	2,7	5,8
Totaal	16,1	+1,5	70	3,4	4,7

De gemiddelde oppervlakte cultuurgrond per bedrijf is in Lekkerkerk het grootst (19,5 ha) en in Het Beijersche het kleinste (12 ha). Ook de toename van de gemiddelde oppervlakte per bedrijf is in Het Beijersche het kleinste. Uit paragraaf 2.3 bleek reeds dat Het Beijersche gekenmerkt wordt door het hoogste percentage oudere bedrijfshoofden en het laagste opvolgingspercentage. Hierin ligt waarschijnlijk dan ook de reden dat in dit gebied zowel het aantal bedrijven als het grondgebruik relatief het sterkste

afnam. Er zijn ook maar weinig bedrijven die vergroten. De vrijkomende grond van bedrijven die verdwijnen wordt waarschijnlijk voor een groot gedeelte gebruikt door bedrijven uit andere (naburige) deelgebieden. Ook in Haastrecht is de afname van het aantal bedrijven relatief groot. Maar hier is een opvallend hoog opvolgingspercentage (veel potentiële uitbreiders). In Haastrecht wordt de vrijkomende grond kennelijk vooral benut voor bedrijfsvergrotingen in dit gebied.

Volgens de in dit rapport gebruikte maatstaven is de verkavelingssituatie in de deelgebieden Ouderkerk c.a., Lekkerkerk en Boven- en Benedenberg het meest ongunstig. Het gemiddeld aantal kavels per bedrijf is hier groter en de gemiddelde kaveloppervlakte is kleiner dan elders in het blok (tabel 3.6).

4. Produktiepatroon en produktietakken

4.1 Grondgebruik en bedrijfstype

Alle cultuurgrond (op + 40 ha tuinland na) staat ten dienste van de rundveehouderij: 99,5% is grasland.

De bedrijven zijn, afhankelijk van de samenstelling van hun produktiepakket, ingedeeld in 6 bedrijfstypen. In bijlage 1 zijn deze nader omschreven.

Het gespecialiseerde rundveehouderijtype is veruit het belangrijkste met 83% van het totale aantal hoofdberoepsbedrijven en 90% van de oppervlakte cultuurgrond. Daarnaast zijn er nog twee andere rundveehouderijtypen waaronder 9% van het aantal hoofdberoepsbedrijven en 8% van de oppervlakte cultuurgrond valt. Het bedrijfstype hangt vaak samen met de oppervlakte.

De rundveehouderijbedrijven hebben gemiddeld de grootste oppervlakte (ca. 18 ha). De overige bedrijfstypen hebben samen op 8% van het aantal bedrijven slechts 1% van de oppervlakte cultuurgrond.

Tabel 4.1 Het type en de oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven in 1984

Bedrijfstype	Aantal bedr. van ... ha To-					taal bedr.	Hectaren	
	tot 5	5- 10	10- 15	15- 20	20 e.m.		to- taal	per bedr.
1. Gespec. rundvee	3	43	105	131	117	399	6971	17,5
2. Overw. rundvee	-	3	19	7	8	37	581	15,7
3. Rundvee/int. veeh.	2	2	-	-	2	6	68	11,3
4. Intensieve veeh.	11	1	-	2	-	14	56	4,0
5. Fruitteelt	4	1	-	-	-	5	14	2,8
6. Glastuinbouw	18	-	-	-	-	18	20	1,1
Totaal	38	50	124	140	127	479	7710	16,1

De ontwikkeling in het bedrijfstype werd in de onderzochte 6 jaren gekenmerkt door specialisatie (verdere ontmenging). Het aantal gespecialiseerde rundveebedrijven (rundvee 80% en meer) nam iets toe (+3) terwijl de twee typen rundveebedrijven met intensieve veehouderij in aantal ruim gehalveerd werden (-60). Bij de gespecialiseerde rundveebedrijven verminderde het aantal bedrijven onder de 15 ha, het aantal grotere bedrijven nam toe. In

samenhang daarmee nam de gemiddelde bedrijfsoppervlakte toe: bij de gespecialiseerde rundveebedrijven met slechts 1,2 ha, bij de rundveebedrijven met weinig intensieve veehouderij met 2,6 ha. Van de intensieve-veehouderij- en fruitteeltbedrijven nam de gemiddelde oppervlakte af (bijlage 3).

4.2 De produktietakken

4.2.1 De rundveehouderij

De oppervlakte grasland van de hoofdberoepsbedrijven is in de afgelopen 6 jaren iets teruggelopen (126 ha of 0,3% per jaar). Van de verdwenen oppervlakte is ongeveer de helft aan het agrarisch gebruik onttrokken, de rest is nu van nevenbedrijven of niet-geregistreerden.

Van de 479 hoofdberoepsbedrijven in 1984 hielden er 442 melkkoeien.

Tabel 4.2 De rundveehouderij

	Hoofdberoeps- bedrijven		Neven- bedrijven		Alle bedrijven	
	1978	1984	1978	1984	1978	1984
Bedrijven met melkkoeien	500	442	115	76	615	518
Bedrijven met g.v.e.	507	449	175	134	682	582
Ha grasland	7805	7679	1091	1026	8896	8706
Aantal: melkkoeien	17717	19249	818	558	18535	19807
jongvee	8469	9323	590	732	9059	10055
mestvee	765	571	379	408	1144	979
g.v.e.	22114	23877	1713	1516	23827	25393
Koeien per bedrijf met koeien	35	44	7	7	30	38
Jongvee per 100 koeien	48	48	72	131	49	51
Koeien per ha grasland + voedergrassen	2,27	2,51	0,75	0,54	2,08	2,28
G.v.e. per ha grasland + voedergrassen	2,83	3,11	1,57	1,48	2,68	2,92

De melkveestapels zijn kleiner dan in de omgeving; het gemiddelde aantal koeien per bedrijf ligt 8 tot 15% lager dan in andere nabij gelegen landbouwgebieden.

Er zijn dan ook relatief minder bedrijven met 55 of meer koeien dan in de Alblasserwaard, het Land van Gouda en Woerden of de Lopikerwaard.

In het gebied zijn bedrijven van 15-20 ha en zelfs van 10-15 ha die meer dan 55 koeien hebben, terwijl enkele bedrijven met meer grond dit aantal niet halen. Dit betekent dat de spreiding in de melkveedichtheid groot is.

In het algemeen leveren meer koeien per bedrijf meer inkomen op. Op basis van LEI-boekhoudcijfers is te stellen dat gemiddeld ca. 55 koeien (ca. 190 sbe) nodig zijn voor een gezinsbedrijf met alleen melkvee 1): driekwart (330 bedrijven) van de hoofdberoepsbedrijven heeft minder koeien. Circa 10% van deze 330 bedrijven heeft toch een omvang boven de 190 sbe, doordat naast melkvee ook intensieve veehouderij voorkomt.

Tabel 4.3 Melkveestapel in relatie tot bedrijfsoppervlakte, bedrijfsomvang en bedrijfstype in 1984

Bedrijfsoppervlakte/ bedrijfsomvang en bedrijfstypes	Aantal melkveeh. (hoofdber. bedr.)			
	met ... koeien			Totaal
	tot 30	30-55	55 e.m.	
Tot 10 ha	48	7	-	55
10 - 15 ha	55	67	2	124
15 - 20 ha	15	97	27	139
20 - 30 ha	2	38	59	99
30 ha en meer	-	1	24	25
Totaal	120	210	112	442
Tot 130 sbe	114	51	-	165
130 - 190 sbe	4	129	6	139
190 - 230 sbe	2	27	35	64
230 sbe en meer	-	3	71	74
Rundvee 80% e.m.	97	193	107	397
Rundvee 60-80% en int. veeh.	15	16	5	36
Overige typen	8	1	-	9

Het aantal koeien is de afgelopen 6 jaar sterk uitgebreid. Enerzijds is op een aantal bedrijven de melkveestapel ingekrompen of geheel opgeruimd. Anderzijds hebben vele bedrijven de melkveestapel uitgebreid (zie tabel 4.4 en bijlage 5).

- 1) Vergelijk "Krimpenerwaard", LEI-publicatie 2.146, 1981 (o.a. pag. 76).

Uit deze cijfers blijkt dat er tegenover het aantal inkrim-
pingen met 2015 koeien een aantal uitbreidingen stond van 3547
stuks.

Tabel 4.4 Hoofdberoepsbedrijven met koeien

	Aantal bedrijven	Aantal koeien
1978: aantal bedrijven met koeien	500	17717
1978-1984:		
- koeien opgeruimd:		
. bedrijf opgeheven of nevenbedr. geworden	-61	-1373
. bedrijf voortgezet	-7	-130
- koeien gaan houden	10	319
- bedrijf voortgezet, veestapel:		
. gelijk gebleven	116	17
. vergroot 1)	262	3211
. verkleind 1)	54	-512
1984: aantal bedrijven met koeien	442	19249

1) Vergroting c.q. verkleining met 3 of meer koeien.

In de komende jaren zal, nu uitbreiding van de melkveestapel door de superheffing onwaarschijnlijk wordt, de dynamiek in de rundveehouderij voor een groot deel verdwijnen. Uitbreiding van het ene bedrijf zal immers slechts mogelijk zijn door overname van grond en quotum van een ander bedrijf. Dit treft dan met name bedrijven met kleine tot middelgrote veestapels (zie bijlage 5).

Tabel 4.5 Ontwikkeling van de melkproductie per koe

	Gem. kg melk per koe 1) per jaar			
	Lekker- kerk	Stol- wijk	Zuid- Holland	Neder- land
1975	4893	5013	4938	4902
1978	5273	5365	5339	5317
1981	5363	5536	5504	5447
1982	5390	5573	5559	5489
1983	5526	5769	5710	5625
Index 1983 (1975= 100)	113	115	116	115

1) Van gecontroleerde koeien bij melkcontroleverenigingen.

Bron: Jaarverslagen Centrale Melkcontrole Dienst.

Naast het aantal koeien neemt ook de melkproduktie per koe toe. Onder invloed van de superheffing is het waarschijnlijk dat het aantal koeien hierdoor nog eens extra afneemt. In het gebied gaat de melkgift per koe de laatste jaren ongeveer gelijk op met het niveau van Zuid-Holland en Nederland.

Ongeveer 24% van de hoofdberoepsbedrijven met meer dan 30 melkkoeien heeft een ligboxenstal. In de provincie Zuid-Holland ligt dit percentage rond de 40%. Momenteel is in de Krimpenerwaard slechts 29% van het totaal aantal koeien op hoofdberoepsbedrijven in een ligboxenstal ondergebracht. Ter vergelijking in het gebied Bodegraven-Noord was dit in 1978 reeds met de helft van de aantal koeien het geval. De Krimpenerwaard is dus wat de bouw van ligboxenstallen betreft sterk achtergebleven. De mogelijkheden voor een ontwikkeling in die richting zijn door de slechte cultuurtechnische omstandigheden ook zeer beperkt. Voor de bouw van een ligboxenstal is o.a. een totale oppervlakte huisbedrijfskavel van minimaal 60% van de oppervlakte cultuurgrond gewenst en hieraan voldoet in de Krimpenerwaard slechts 41% van de hoofdberoepsbedrijven met meer dan 30 koeien. Een snelle ontwikkeling in de richting van meer ligboxenstallen is zelfs bij verbetering voor een cultuurtechnische omstandigheden niet te verwachten. Daarvoor is de gemiddelde bedrijfsomvang te gering, liggen de kosten i.v.m. de bodem te hoog, en zal bovendien de superheffing een beperkende invloed uitoefenen. In de krimpenerwaard zijn overigens wel een aantal bedrijfsgebouwen aan vervanging toe. Veel (oude) gebouwen verkeren in een slechte staat, er zijn daarbij vaak problemen met de opslag- en verwerking van de mest. Verder wordt op een aantal bedrijven zelfs in meerdere gebouwen gemolken.

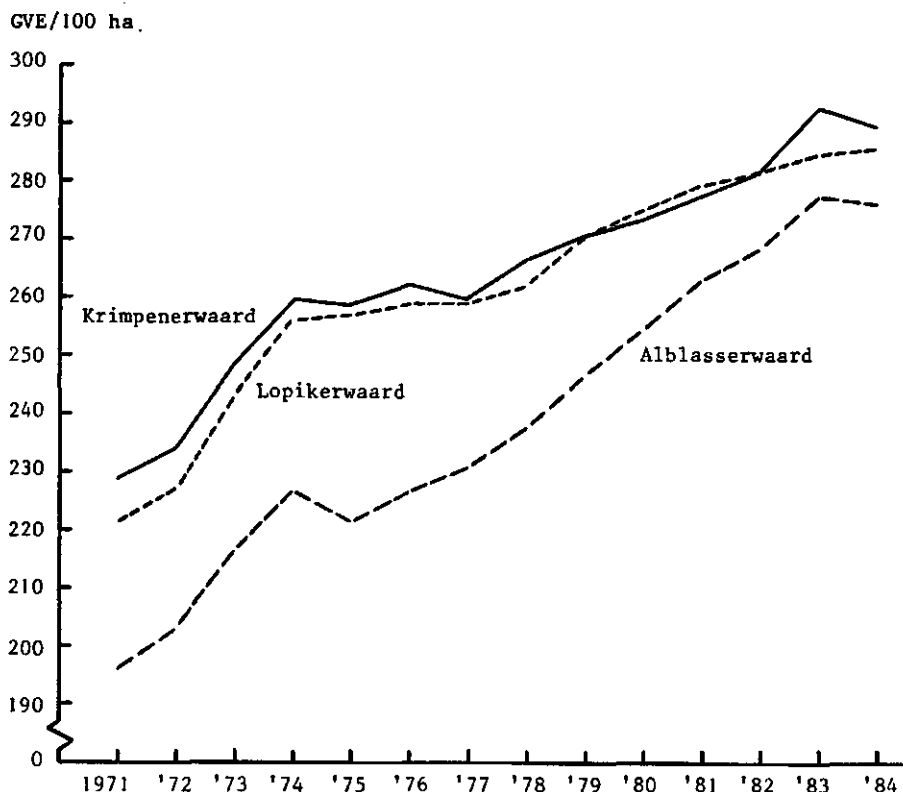
Tabel 4.6 De melkkoeien naar staltype in 1984 (hoofdberoepsbedrijven)

	Bedrijven met:	
	ligboxen- stal	traditio- nele stal
Aantal bedrijven	79	363
Ha cultuurgrond: totaal	1859	5709
per bedrijf	23,5	15,7
Ha grasland	1859	5708
Aantal melkkoeien: totaal	5525	13724
per bedrijf	69,9	37,8
Aantal jongvee: totaal	2770	6495
per 100 koeien	50	47
Aantal g.v.e.: totaal	6804	17010
per ha grasland	3,66	2,98
Melkkoeien per ha grasland	2,97	2,40

De bedrijven met een ligboxenstal hebben gemiddeld een grotere bedrijfsoppervlakte, een veel grotere veestapel en dus ook een grotere veedichtheid dan de bedrijven met een traditionele stal.

Het gebied heeft een wat hogere veedichtheid dan de omringende landbouwgebieden, vooral vergeleken met de Alblasserwaard (grafiek 1). Dit hangt waarschijnlijk samen met een kleinere oppervlakte per bedrijf in de Krimpenerwaard in vergelijking tot de andere gebieden. De verschillen in veedichtheid zijn de laatste jaren wel geleidelijk afgenomen.

Grafiek 1. Grootveeëenheden per 100 ha grasland (alle bedrijven)

De veedichtheid op de hoofdberoepsbedrijven bedraagt gemiddeld 3,11 g.v.e. per ha. Op nevenbedrijven is de veedichtheid veel lager (1,48 g.v.e. per ha). Hoofdberoepsbedrijven kunnen dus in principe de druk op hun grasland verlagen door gebruik te maken van grond van nevenbedrijven. De nevenbedrijven houden 1516

g.v.e. op 1026 ha grasland. Uitgaande van een veedichtheid op de grond van nevenbedrijven van b.v. 2 g.v.e. per ha, is voor deze 1516 g.v.e. dus + 750 ha grasland nodig zodat naar schatting de opbrengst van 270 ha door hoofdberoepsbedrijven kan worden gebruikt (middels voeraankopen of vee inscharen). In 1978 bedroeg dit naar schatting 230 ha. Of deze toestand door de hoofdberoepsbedrijven als positief of negatief moet worden beoordeeld is moeilijk te zeggen: men mist de zekerheid een volgend jaar weer van deze grond gebruik te kunnen maken. Anderzijds heeft men ook niet de financieringslasten van de grond.

Mogelijkheden om het areaal grasland in de Krimpenerwaard uit te breiden zijn er niet. Het areaal zal zelfs afnemen door bestemming voor andere doeleinden. De veedichtheid kan hierdoor in de toekomst mogelijk verder toenemen. In hoeverre dit zal plaatsvinden hangt mede af van de gevolgen van de superheffing.

4.2.2 De kaasmakerij

De op de bedrijven gewonnen melk wordt voor het grootste deel afgezet aan zuivelfabrieken. Een aantal bedrijven verwerken de melk echter tot zogenaamde boerenkaas. Dit zelfkazen kan een vorm van inkomensvergroting zijn, b.v. op bedrijven die streven naar een vollediger benutting van de beschikbare arbeid.

De produktie van boerenkaas is in de Krimpenerwaard sinds 1978 enigszins teruggelopen van ca. 1 miljoen kg toen tot 800.000 kg in 1984. De omvang van de kaasproduktie uitgedrukt in sbe liep

Tabel 4.7 Hoofdberoepsbedrijven met en zonder kaasmakerij naar oppervlakte, omvang en aantal koeien in 1984

Oppervlakte, omvang, aantal koeien	Kaasbedrijven 1)		Overige bedrijven	
	aantal	%	aantal	%
Tot 15 ha	36	36	143	42
15 - 20 ha	37	37	102	30
20 ha en meer	27	27	97	28
Totaal	100	100	342	100
Tot 130 sbe	27	27	138	40
130 - 190 sbe	39	39	100	29
190 sbe en meer	34	34	104	31
Tot 30 koeien	18	18	102	30
30 - 50 koeien	44	44	130	38
50 koeien en meer	38	38	110	32

1) Exclusief sbe voor kaasmakerij.

hierbij terug van ca. 2400 sbe tot ca. 2000 sbe of met 3% per jaar.

In de Krimpenerwaard werd in 1984 op 100 hoofdberoepsbedrijven (en op 1 nevenbedrijf) kaas gemaakt. Het aantal hoofdberoepsbedrijven met kaasmakerij daalde in de afgelopen periode veel sneller dan de omvang van de kaasproduktie nl. met 63 bedrijven ofwel met 7,8% per jaar. In 1984 kwam op 23% van de bedrijven met melkvee kaasmakerij voor, in 1978 was dit nog 29%.

Vergelijken we de kaasbedrijven met de overige bedrijven met melkvee dan zien we diverse verschillen. De bedrijven waar kaas wordt gemaakt zijn gemiddeld groter van omvang dan de andere bedrijven met melkvee. Vooral het percentage middenbedrijven is groter.

De produktieomvang uitgedrukt in sbe per man ligt op de kaasbedrijven weliswaar nog wel hoger dan op andere melkveebedrijven, maar het verschil is niet zo groot meer als 6 jaar geleden. Toen lag de produktie per man ruim 20% hoger tegen 4% nu (hierbij is de kaasbereiding niet in de sbe-berekening betrokken). Ook de veedichtheid ligt op de kaasbedrijven nog wat hoger: gemiddeld worden ca. 7% meer koeien en grootveeëenheden per ha grasland gehouden.

De wei die bij de kaasbereiding overblijft kan aan varkens worden vervoederd. Zowel in de groep kaasbedrijven als in de groep overige melkveebedrijven is het percentage bedrijven met mestvarkens en/of fokvarkens sterk gedaald. Het gemiddelde aantal mest- of fokvarkens per bedrijf is iets gestegen.

Tabel 4.8 Enkele kenmerken van hoofdberoepsbedrijven (met melk-koeien) met en zonder kaasmakerij

	Kaasbedrijven	Ov. melkvee- bedrijven
Gemiddelde oppervlakte (ha)	17,2	17,1
Aantal sbe per bedrijf	173 (193)	159
Aantal sbe per man	125 (139)	120
Aantal koeien/100 ha grasland	270	250
Aantal g.v.e./100 ha grasland	329	311
Percentage bedr. met ligboxenstal	18	18
Aantal vrouwelijke arb.kr./bedr.	0,89	0,64
Totaal arb.krachten/bedr.	2,22	1,91
Percentage bedrijven met mest- varkens/fokvarkens	65/31	36/31
Mestvarkens/fokvarkens/bedrijf	90/24	73/20

Tussen haakjes ( ) inclusief sbe voor kaasmakerij.

Het percentage ligboxenstallen op kaasbedrijven verschilt niet van dat van de overige bedrijven, ondanks het feit dat men i.v.m. de grotere arbeidsbehoefte op de kaasbedrijven daar een hoger percentage zou kunnen verwachten.

Het aantal vrouwelijke arbeidskrachten per bedrijf is op de kaasbedrijven duidelijk hoger dan op de overige melkveebedrijven. Ook het aandeel dat de vrouwelijke arbeidskrachten in de totale arbeidsbezetting hebben is op de kaasbedrijven hoger.

4.2.3 De intensieve veehouderij

De intensieve veehouderij omvat 10% van de totale produktie-omvang in het gebied. Deze intensieve veehouderij bestaat voor 85% uit varkenshouderij (meer fokkerij dan mesterij), voor 12% uit kalvermesterij en voor 3% uit pluimveehouderij. Op 60% van de hoofdberoepsbedrijven komt intensieve veehouderij voor (in 1978 op 76%). Op nevenbedrijven maakt de intensieve veehouderij een kwart van de produktie uit.

Terwijl de omvang van de intensieve veehouderij in Nederland de afgelopen 6 jaar groeide, daalde deze in Zuid-Holland en in de Krimpenerwaard.

In het onderzoekgebied de Krimpenerwaard daalde de afgelopen 6 jaar het aantal hoofdberoepsbedrijven met intensieve veehouderij met 29% tot 290 en het aantal nevenbedrijven met deze produktietak met 38% tot 103. Vooral het aantal hoofdberoepsbedrijven met fokvarkens en pluimvee verminderde. Alleen het aantal bedrijven met mestkalveren bleef constant.

In vrijwel alle sectoren liep het aantal dieren terug, alleen het aantal mestkalveren nam toe. Ondanks een kleiner aantal bedrijven, is het aantal dieren per bedrijf doorgaans niet toegenomen; het blijft vergeleken met b.v. Brabantse gebieden op een laag niveau.

Tabel 4.9 Intensieve veehouderij op hoofdberoepsbedrijven

Diersoort	Aantal bedrijven met		Aantal dieren			
			totaal		per bedrijf	
	1978	1984	1978	1984	1978	1984
Mestkalveren	22	23	2272	2704	103	118
Mestvarkens	265	198	20994	15899	79	80
Fokvarkens	231	144	4954	3383	21	23
Leghennen	31	14	11800	10700	380	760
Slachtkuikens	7	3	56500	26000	8000	8650

4.2.4 De tuinbouw

De tuinbouw is hier een zeer kleine produktietak die in oppervlakte vrijwel constant blijft. In 1984 werd slechts 0,5% van de cultuurgrond als tuinland gebruikt. Op de hoofdberoepsbedrijven, waar 0,4% van de grond als tuinland wordt gebruikt, veranderen de arealen glas en opengrondsteelten nauwelijks evenals het aantal bedrijven met deze teeltwijzen. In 1984 kwam op circa 50 bedrijven tuinbouw voor.

Tabel 4.10 Tuinbouw, aantal bedrijven en areaal

	Hoofdberoepsbedr.		Nevenbedrijven	
	1978	1984	1978	1984
Aantal bedrijven met tuinbouw	27	27	26	22
w.v. met tuinbouw in de open grond	19	20	19	17
met glastuinbouw	19	19	13	10
Ha tuinbouw: in de open grond	19	20	13	11
onder glas	9,00	9,15	1,81	1,39
totaal	28	29	15	12

De zeer beperkte oppervlakte tuinbouw in de open grond bestaat voornamelijk uit appels en peren, daarnaast komen nog wat groente (sla, kool) en boomkwekerijgewassen voor. Sinds 1978 nam de oppervlakte fruit wat af en werd vooral het areaal boomkwekerijgewassen iets uitgebreid (tot ca. 4 ha in het gebied). Verreweg de meeste tuinbouw in de open grond komt voor op de fruitteelt- en glastuinbouwbedrijven.

De oppervlakte tuinbouw onder glas op de hoofdberoepsbedrijven is voor 87% geconcentreerd op 18 "glastuinbouwbedrijven" (bedrijven met 60% of meer van alle sbe voor glastuinbouw), die gemiddeld 51 are glas per bedrijf hebben en voornamelijk groente telen (hoofdzakelijk komkommers en tomaten). Het merendeel van het glasareaal op hoofdberoepsbedrijven komt voor in deelgebied Boven- en Benedenkerk (79%) en verder in Boven- en Benedenberg (11%).

4.3 De samenstelling van de produktieomvang uitgedrukt in sbe

De rundveehouderij is verreweg de grootste produktietak en omvat 86% van de totale agrarische produktie - gemeten in sbe - op de hoofdberoepsbedrijven. De intensieve veehouderij met 9% van

alle sbe en de tuinbouw met 5% zijn van bescheiden omvang. De nevenbedrijven hebben relatief minder rundveehouderijproductie en meer intensieve veehouderij en tuinbouw.

Tabel 4.11 Samenstelling van de produktieomvang in sbe in 1984

	Hoofdberoeps- bedrijven		Neven- bedrijven		Alle bedrijven	
	sbe	%	sbe	%	sbe	%
Rundveehouderij	66140	86	4325	62	70465	84
Intensieve veeh.	6687	9	1771	25	8453	10
Tuinbouw	3954	5	873	13	4827	6
Totaal	76776 ¹⁾	100	6969	100	83745	100

1) Exclusief kaasmakerij; ca. 2000 sbe.

In de Krimpenerwaard was er sprake van een lichte groei bij de rundveehouderij (ca. 0,8% per jaar). De groei in deze tak was sterker dan in de provincie maar bleef duidelijk onder de landelijke trend (ca. 1,5% per jaar). De intensieve veehouderijproductie liep sterk terug (ca. 5% per jaar), sterker nog dan in de provincie (ca. 3,2% per jaar) terwijl er landelijk nog een aanzienlijke groei was (ca. 2,6% per jaar). De tuinbouwproductie vertoonde een lichte groei (ca. 0,5% per jaar) maar was aanzienlijk trager dan in de provincie (ca. 1,7% per jaar).

De omvang van de agrarische produktie bleef de afgelopen periode vrijwel constant, in de gehele provincie bedroeg de groei 1,2% per jaar. De groei in de Krimpenerwaard bleef dus duidelijk achter. Hierbij zij opgemerkt dat de groei in de provincie voornamelijk uit glastuinbouw bestond.

4.4 De omvang van de bedrijven

De produktieomvang per bedrijf (voor alle bedrijven gemiddeld 124 sbe) ligt op een laag niveau. Vergeleken met aangrenzende landbouwgebieden komt deze omvang overeen met die in het Land van Gouda en Woerden, doch ligt zo'n 10% onder die van de Lopikerwaard en zelfs zo'n 18% onder die van de Alblasserwaard. De groei van de produktieomvang per bedrijf was in de afgelopen periode in de Krimpenerwaard relatief sterker dan in het Land van Gouda en Woerden maar trager dan in de Alblasserwaard en de Lopikerwaard, zodat het verschil met de twee laatstgenoemde gebieden groter werd. Hierbij dient te worden opgemerkt dat in de Lopikerwaard een ruilverkaveling in een vergevorderd stadium van uitvoering is en er in de Alblasserwaard reeds een ruilverkaveling tot stand is gekomen.

De hoofdberoepsbedrijven in het onderzoekgebied de Krimpenwaard hebben een gemiddelde omvang van 160 sbe. Dit geldt ook voor de grote groep bedrijven met praktisch alleen rundvee. De glastuinbouwbedrijven en de rundveebedrijven met enige intensieve veehouderij hebben gemiddeld de grootste omvang. Opvallend klein zijn de intensieve veehouderij- en fruitteeltbedrijven. Bij de rundveebedrijven (eerste 2 typen) alsook bij de fruitteelt- en glastuinbouwbedrijven nam de gemiddelde omvang per bedrijf in de afgelopen periode toe, bij de andere bedrijfstypen was de gemiddelde omvang in 1984 kleiner dan in 1978.

Een aantal rundveebedrijven (eerste twee typen) had in 1978 een te kleine omvang en daar is de laatste jaren weinig verbetering in gekomen. Een rundveebedrijf diende in 1984 een omvang van ca. 190 sbe (+ 55 koeien) te hebben (zie 4.2.1) om het bedrijfs- hoofd en zijn gezin een bestaansbasis te bieden en ruimte te geven voor reservering die voor het voortbestaan van het bedrijf noodzakelijk zijn 1). In 1978 lag deze grens op + 160 sbe. Toen had ca. 28% van de rundveebedrijven een productieomvang boven de 160 sbe tegen 31% boven de 190 sbe in 1984.

Tabel 4.12 De bedrijfsomvang van de hoofdberoepsbedrijven in 1984

	Aantal bedrijven met ... sbe				Totaal Sbe per bedr. bedrijf	
	tot 130	130/ 190	190/ 230	230 e.m.		
Gespecialiseerd rundvee	150	127	55	67	399	161
Overwegend rundvee	14	9	6	8	37	174
Rundvee/int. veeh.	4	2	-	-	6	113
Intens. veehouderij	11	1	2	-	14	104
Fruitteelt	3	2	-	-	5	101
Glastuinbouw	8	6	1	3	18	189
	190	147	64	78	479	160

De ontwikkeling naar grotere bedrijven was in de Krimpenwaard minder snel dan in andere veenweidegebieden in de omgeving. Het relatieve aantal bedrijven boven de 150 sbe nam wel toe, maar trager dan in de Alblasserwaard en de Lopikerwaard. Tegenover de uitbreiding van het aantal grotere bedrijven is vooral het aantal bedrijven kleiner dan 130 sbe sterk verminderd.

1) Zie "Krimpenwaard", LEI-publikatie 2.146, 1981 (o.a. pag. 76).

4.5 De deelgebieden

Globaal gezien komt in het midden en oosten van de Krimpennerwaard de zwaarste veedichtheid voor. Het aantal koeien en grootveeëenheden per ha grasland is hoger dan in de andere gebieden, terwijl ook het aantal koeien per bedrijf er doorgaans boven het gemiddelde ligt. Per deelgebied bezien heeft Berkenwoude de zwaarste veedichtheid en Ouderkerk en Krimpen a/d IJssel de minst zware, terwijl in Lekkerkerk de melkveestapels gemiddeld het grootste zijn.

In de meeste deelgebieden nam het totaalaantal koeien op de hoofdberoepsbedrijven ongeveer in hetzelfde tempo toe. Echter in 3 gebieden was nauwelijks of geen groei (Gouderak, Boven- en Benedenkerk) of zelfs een inkrimping (Het Beijersche).

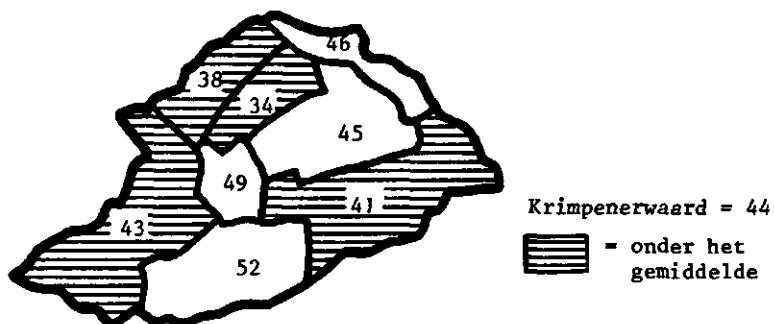
Ligboxenstallen komen in het midden en oosten van het gebied het meeste voor. Van de bedrijven met 30 of meer koeien had in 1984 24% een ligboxenstal. In Berkenwoude en Haastrecht was dit meer dan een derde, in Het Beijersche komen dit soort stallen nog nauwelijks voor.

Kaasmakerij komt in het midden van de Krimpennerwaard het meeste voor.

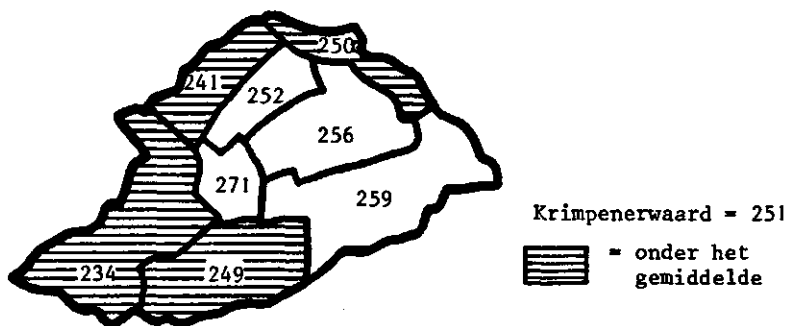
In slechts 3 deelgebieden is rond 40% van de bedrijven groter dan 20 ha, in 2 deelgebieden om en nabij een kwart en in de andere deelgebieden minder dan 20% (in Het Beijersche slechts 4%).

Het percentage grotere bedrijven (in omvang) vertoont geen gunstiger beeld: in 5 deelgebieden is 30 tot 45% van de bedrijven groter dan 190 sbe (exclusief sbe's voor kaasmakerij), in de andere gebieden heeft 10 tot 25% een dergelijke omvang (Boven- en Benedenberg, Gouderak en Het Beijersche).

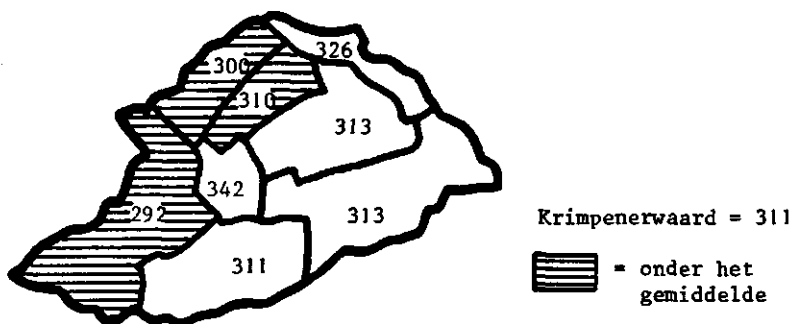
Kaart 4.1 Aantal melkkoeien per bedrijf
hoofdberoepsbedrijven 1984

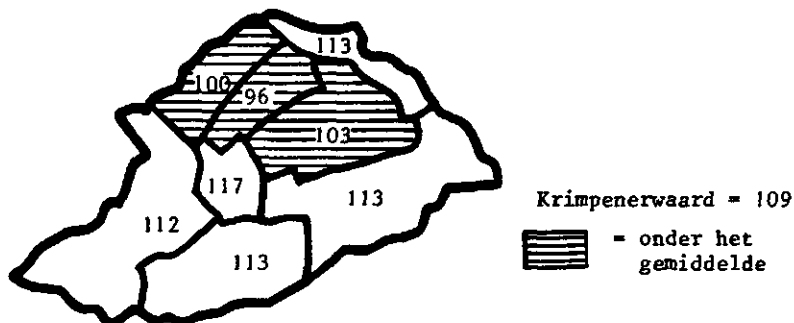
Kaart 4.2 Aantal melkkoeien per 100 ha grasland
hoofdberoepsbedrijven 1984

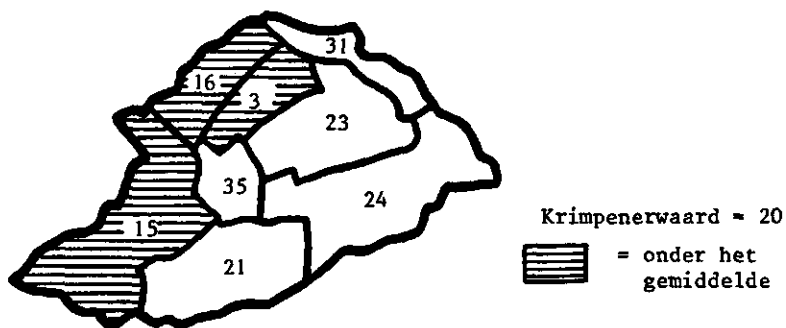
Kaart 4.3 Aantal gve per 100 ha grasland
hoofdberoepsbedrijven 1984

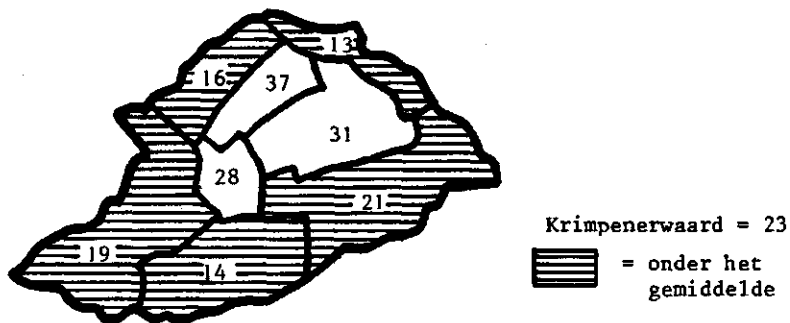
Kaart 4.4 Toeneming aantal koeien tot 1984
(indexcijfers: 1978 = 100) hoofdberoepsbedrijven

Kaart 4.5 Percentage bedrijven met ligboxenstal (% van bedrijven met 20 of meer koeien) hoofdberoepsbedrijven 1984

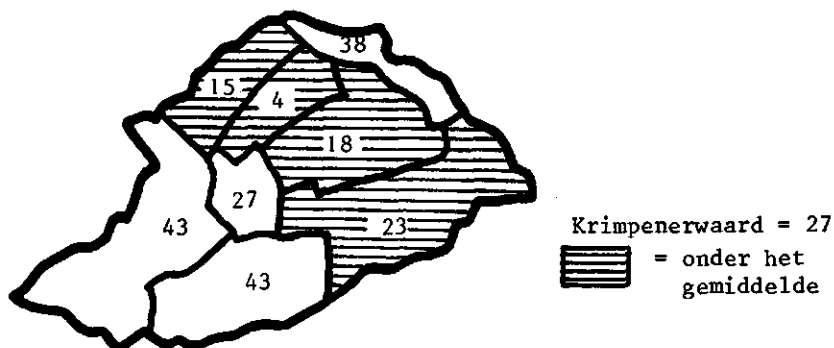

Kaart 4.6 Percentage bedrijven met kaasmakerij (% van het aantal bedrijven met melkvee) hoofdberoepsbedrijven 1984

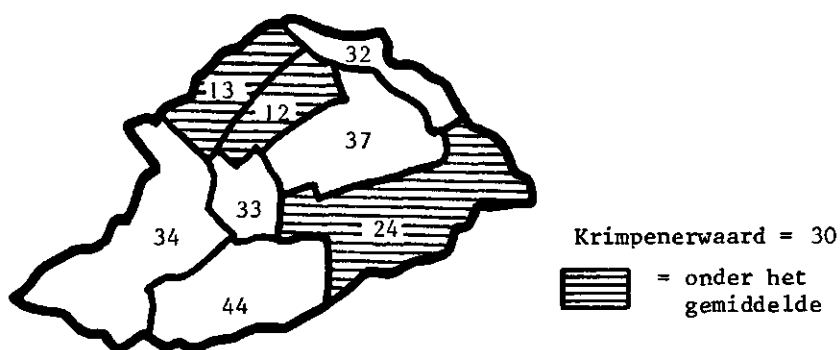

Kaart 4.7 Percentage bedrijven 20 ha en groter
hoofdberoepsbedrijven 1984

Kaart 4.8 Percentage bedrijven met 190 sbe en meer
hoofdberoepsbedrijven 1984

5. Bedrijfseconomische beschouwing

Voor dit hoofdstuk zijn geen individuele bedrijfsgegevens beschikbaar, dit in tegenstelling tot de hoofdstukken 2, 3 en 4. De volgende gegevens kunnen daarom slechts gezien worden als globale aanwijzingen voor de werkelijke resultaten van de bedrijven in het gebied.

De bedrijfseconomische resultaten worden weergegeven in de kengetallen: opbrengst per 100 gulden kosten en arbeidsopbrengst van de ondernemer 1).

5.1 Bedrijfsresultaten op de rundveehouderijbedrijven

Uit de cijfers in het LEI-boekhoudnet blijkt dat grotere rundveehouderijbedrijven gemiddeld betere bedrijfsresultaten hebben dan kleinere rundveebedrijven. Dit betekent overigens niet dat de omvang alles bepalend is: de uiteindelijke bedrijfsresultaten

Tabel 5.1 Opbrengst per 100 gulden totale kosten naar toenemende bedrijfssomvang (landelijke cijfers op pachtbasis)

Bedrijfsomvang in sbe *) (sbe-klassen 1983/84)	Aantal bedrijven in steekproef in 1983/84	Weidebedrijven		
		opbrengst per f 100,- kosten		
		1981/82	1982/83	1983/84
Tot 113	39	72	71	66
113 - 134	40	77	75	73
135 - 157	38	78	77	76
158 - 180	40	85	86	82
181 - 211	40	90	88	84
212 - 235	40	90	90	86
236 - 261	42	94	94	91
262 - 309	41	94	97	94
310 - 359	40	99	97	94
360 - 437	40	100	100	97
437 en meer	41	104	104	100
Alle bedrijven	441	89	90	86

*) Bron: LEI-publikatie 3.126, 11-82/83 en 11-83/84.

1) Zie voor begripsomschrijving bijlage 1.

taten zijn afhankelijk van de hoeveelheden en prijzen van aangekochte en verkochte produkten. Deze worden o.a. beïnvloed door het ondernemersgedrag. Er is daarom een aanzienlijke spreiding in de bedrijfsresultaten. Wel is het zo dat naarmate een bedrijf een grotere omvang heeft, de verhouding tussen kosten en opbrengsten gemiddeld genomen gunstiger is. Dit verklaart ook waarom er een tendens tot uitbreiding en schaalvergroting is zoals in hoofdstuk 4 is weergegeven. (Deze tendens komt voort uit een bepaalde inkomenswens die vooral voorkomt bij bedrijfshoofden die hun bedrijf te klein vinden.) Om een beeld te geven om welke verschillen het gaat zijn in tabel 5.1 de bedrijfsresultaten weergegeven van weidebedrijven in de laatste 3 jaren waarover deze gegevens beschikbaar zijn.

De bedrijfsomvang bij rundveebedrijven is afhankelijk van de oppervlakte van de bedrijven en de intensiteit van het grondgebruik (koeien per ha). Maatregelen die de oppervlakte van het beschikbare grasland of de intensiteit waarmee deze grond gebruikt kan worden beïnvloeden, hebben dus rechtstreeks invloed op de bedrijfsresultaten.

De bedrijfsresultaten verschillen van jaar tot jaar zeer sterk. Om dit te laten zien is van 2 groepen bedrijven de arbeidsopbrengst per ondernemer en enkele andere gegevens in een reeks van jaren weergegeven. Het betreft hier grotere weidebedrijven met in 1983/84 een omvang boven de 158 sbe en kleinere weidebedrijven met een omvang beneden de 158 sbe (de sbe-grens lag in voorgaande jaren lager). Deze groepen komen vrij goed overeen met een aantal bedrijven in de Krimpenerwaard. Uit deze gegevens blijkt dat er in 1979/80 een dieptepunt was in de bedrijfsuitkomsten. Nadien zijn de resultaten op de grotere bedrijven weer veel verbeterd (zie tabel 5.2).

Tabel 5.2 Ontwikkeling van de rentabiliteit van weidebedrijven (pachtbasis)

	78/79	79/80	80/81	81/82	82/83	83/84
<hr/>						
Arb.opbrengst ondernemer (x f 1000,-)						
- grotere bedrijven 1)	29,2	16,0	24,7	24,1	34,6	26,5
- kleinere bedrijven 2)	20,9	9,4	8,1	16,9	16,5	8,2
<hr/>						
Opbr. per f 100,- kosten						
- grotere bedrijven 1)	88	80	87	89	91	87
- kleinere bedrijven 2)	75	68	69	74	73	70

- 1) Westelijk weide en rivierkleigebied; bedrijven van 158 sbe e.m. in 1983/84.
- 2) Klei- en veengebieden in Nederland; bedrijven tot 158 sbe in 1983/84.

Op 57 bedrijven (ca. 12%) in het gebied komt naast rundveehouderij ook intensieve veehouderij voor. De opbrengsten per f 100,- kosten liggen op de weidebedrijven in het westelijk weidegebied ongeveer op hetzelfde niveau als voor gemengde bedrijven met overwegend rundveehouderij. Daar verder ook de gemiddelde bedrijfsomvang niet veel verschilt mag worden aangenomen dat de bedrijfsresultaten voor beide groepen bedrijven ongeveer in dezelfde orde van grootte zullen liggen.

5.2 Vergelijkbaarheid van de bedrijven in de Krimpenerwaard met de bedrijven uit het LEI-boekhoudnet

De bedrijven in de Krimpenerwaard zijn gemiddeld kleiner dan de LEI-boekhoudbedrijven. Zowel de gemiddelde omvang en oppervlakte alsook het gemiddelde aantal koeien per bedrijf blijven duidelijk achter (tabel 5.3). De gemiddelde veebezetting is ongeveer gelijk. Bij de interpretatie van de gegevens uit het boekhoudnet moet daarom voor wat de Krimpenerwaard betreft van ongunstiger bedrijfsresultaten worden uitgegaan.

Tabel 5.3 Enkele kengetallen van rundveehouderijbedrijven in het LEI-boekhoudnet en van bedrijven in de Krimpenerwaard

	Boekhoudnet 1)	Krimpenerwaard 2)
	1983/84	1984
Aantal bedrijven	26	399
Gem. oppervlakte (ha)	28,5	17,5
Gem. omvang (sbe)	244	161
Gem. aantal koeien	72,8	44,8
Melkkoeien per ha	2,55	2,55
G.v.e. per ha	3,07	3,16

1) Weidebedrijven in Zuid-Holland/Utrecht.

2) Rundveehouderijbedrijven type 1.

5.3 Rentabiliteit in vergelijking tot andere gebieden

In de periode 1973-1978 waren de resultaten van Zuid-Hollandse bedrijven veel slechter dan de resultaten van de veenweidebedrijven in Noord-Holland en Friesland 1). De afgelopen ja-

1) Zie: LEI-publikatie 2.146. De Krimpenerwaard.

ren gold dit echter alleen nog voor wat betreft de bedrijven zonder kaasmakerij t.o.v. veenweidebedrijven in Noord-Holland. De kaasmakerijbedrijven hebben zich sterk verbeterd en behalen vooral de laatste 2 jaar de beste resultaten.

Tabel 5.4 De ontwikkeling van de rentabiliteit van de veehouderijbedrijven in Zuid-Holland in verhouding tot andere gebieden

	Gem. arbeidsopbr. v/d ondern. (pachtb.) x f 1000,-			
	Zuid-Holland		Noord-Holland	Friesland
	veenweide- bedrijven	kaas- bedrijven	veenweide- bedrijven	veenweide- bedrijven
1978/79	24,1(23,6)	17,8(16,9)	38,9(27,0)	30,9(23,3)
1979/80	3,7(21,4)	24,9(20,7)	22,4(29,4)	7,9(23,9)
1980/81	8,1(24,1)	32,9(23,2)	34,1(29,8)	6,8(23,8)
1981/82	15,7(27,8)	47,8(26,4)	35,5(32,9)	27,4(25,2)
1982/83	30,9(28,8)	47,6(29,7)	- (-)	18,9(25,3)
Gemidd.	16,5(25,1)	34,2(23,4)	32,7(29,8)	18,4(24,3)

Tussen ( ): oppervlakte in ha.

Bron: LEI-steekproefbedrijven.

Het verschil in bedrijfsresultaat tussen (groepen) bedrijven is van diverse factoren afhankelijk. Belangrijke factoren zijn onder andere de bedrijfsvoering, de melkproduktie per koe, de graslandexploitatie, de voederwinning en de voeding (zie LEI-publikatie 3.91). Aan de hand van gegevens van recente boekjaren kunnen we trachten enkele oorzaken van de verschillen tussen de groepen bedrijven in tabel 5.4 aan te geven.

Uit tabel 5.5 komt naar voren dat het aantal sbe per volwaardige arbeidskracht in Zuid-Holland nog slechts enkele procenten achterblijft bij Friesland. In het verleden was dit verschil zo'n 10% 1). Verder blijkt o.a. dat de melkproduktie per koe in Zuid-Holland nu uitstijgt boven die van Friesland en dat men weliswaar nog te maken heeft met lagere opbrengsten en hogere voerkosten per koe, maar dat de verschillen hier vooral aan de opbrengstenzijde gering zijn geworden. De graslandexploitatie vertoont nog steeds een afwijkend beeld t.o.v. de andere provincies.

1) Zie: LEI-publikatie 2.146 De Krimpenerwaard.

Tabel 5.5 Enkele kengetallen van veenweidebedrijven

	Zuid-Holland 1)		Noord-Hol-land 2)	Fries-land 1)
	zonder kaasma- kerij	kaasbe- drijven		
Aantal bedrijven	22	7,4	10	17
Gemidd. oppervl. (ha) 3)	25,1	23,4	29,8	24,3
Aantal v.a.k. per bedr.	1,6	2,2	1,7	1,5
Aantal sbe per bedrijf	196	231 4)	214	178
Aantal sbe per v.a.k.	119	105 4)	127,1	122,5
Aantal melkkoeien per bedr.	55,8	52,2	57,8	50,0
Aantal melkkoeien per ha voederoppervlakte	2,22	2,23	1,94	2,06
Aantal g.v.e. per ha voederoppervlakte	2,77	2,81	2,52	2,60
Kg N per ha	250	252	232	302
Percentage gemaaid voor wintervoer	111	120	128	172
Kg melk per koe	5279	5350	5392	5202
Vetgehalte (%)	3,94	3,99	3,98	4,16
Percentage wintermelk	45	45	44	46
Melkprijs (cent per liter)	64,49		64,46	67,99
Melkgeld per koe (gld.)	3413	4090	3471	3539
Omzet en aanwas per koe (gld.)	648	704	686	629
Totale opbr. per koe (gld.)	4118	4826	4266	4183
Krachtvoerkosten per koe (gld.)	1075	971	936	1000
Tot. voerk. per koe (gld.)	1430	1265	1321	1292
Opbr. minus voerkosten per koe (gld.)	2688	3561	2945	2891

1) Gemiddelden van 1978/79 t/m 1982/83.

2) Gemiddelden van 1978/79 t/m 1981/82.

3) Gemeten maat.

4) Inclusief kaasmakerij.

Bron: LEI-steekproefbedrijven.

5.4 De economische betekenis van de landbouw in de Krimpenerwaard

Hiervoor is aangegeven welke produktierichtingen voorkomen en wat de omvang hiervan is (hoofdstuk 4). De gegevens die hieraan ten grondslag liggen bieden de mogelijkheid wat verder in te gaan op de economische betekenis van de land- en tuinbouw in de Krimpenerwaard.

Veelal zijn de bedrijfsresultaten - volgens bedrijfseconomische maatstaven - negatief. Hierdoor is men geneigd het economisch belang van de agrarische produktie te onderschatten. Het economisch belang voor dit gebied kan men definiëren als de hoeveelheid inkomen die gevormd wordt. Elk bedrijf koopt grondstoffen aan, betaalt voor diensten en verkoopt produkten. Als op de verkoopwaarde van de produkten de kosten van aangekochte grondstoffen en diensten in mindering worden gebracht, resulteert de beloning voor de op de bedrijven geleverde arbeid en voor het in de grond en goederen geïnvesteerd vermogen.

Een schatting hiervan kan worden gemaakt op basis van gegevens in het LEI-boekhoudnet dat gebaseerd is op een steekproef van bedrijven. Hieruit kunnen van verschillende bedrijfstypen de kosten van grondstoffen en diensten en de opbrengsten per sbe worden berekend. Uiteraard vertoont het produktieproces van gebied tot gebied grote variaties, maar voornoemde kengetallen bieden voldoende aanknopingspunten om tot een globale schatting te komen.

Op basis van deze kengetallen en de samenstelling van de produktie kan worden berekend dat de bedrijven in dit gebied in 1983 globaal genomen voor ca. 72 miljoen gulden aan goederen en diensten aankochten en voor ca. 112 miljoen aan produkten verkochten 1).

Voor de inbreng van kapitaal en grond en voor het werk dat op de bedrijven werd verricht, ontvingen de bedrijfshoofden, verdere medewerkers, verpachters en kapitaalverschaffers te zamen ongeveer 40 miljoen gulden.

1) De sbe's voor intensieve veehouderij, tuinbouw en kaasmakerij zijn voor de berekening bij de rundveehouderij gevoegd.

6. Verwachte ontwikkeling in de land- en tuinbouw zonder landinrichting

In dit hoofdstuk wordt een beeld geschetst van de ontwikkelingen in de komende 10 jaar (1984-1994), uitgaande van de tendenties in het jongste verleden zoals die in het voorgaande zijn weergegeven, en rekening houdende met veranderingen die reeds op dit moment te voorzien zijn (afgezien van een landinrichting en van beperkingen aan het grondgebruik in het kader van de Relatienota).

De produktietoename in de melkveehouderij in de Krimpenerwaard verliep de afgelopen jaren trager dan landelijk. Voor de eerstkomende jaren moet gerekend worden met een stringente produktiebeperking, voorlopig in de vorm van een superheffing. Daarom is voor de komende 10 jaar in eerste instantie uitgegaan van de situatie dat er geen groei in deze tak plaatsheeft, doch dat de melkproduktie met 7,5% vermindert 1). Hierbij wordt er geen rekening mee gehouden dat de contingentering eventueel ook gevolgen zal hebben voor de ontwikkeling van het aantal bedrijven. Het effect hiervan zal overigens binnen een termijn van 10 jaar betrekkelijk gering zijn. Een sterkere vermindering van het aantal bedrijven zou immers vereisen dat men van beroep verandert. Gezien de werkloosheid van + 10% in dit gebied zijn hiertoe niet veel mogelijkheden.

De duur en de vorm van de produktiebeperking op langere termijn staat niet vast. Daarom is naast bovengenoemde vooruitberekening ook een raming gemaakt op basis van een voortzetting van de trendmatige ontwikkeling in de melkveehouderij gedurende de afgelopen jaren.

In beide varianten wordt ook voor de intensieve veehouderij rekening gehouden met produktiebeperkende overheidsmaatregelen.

6.1 Het aantal hoofdberoepsbedrijven

Voor het bepalen van het aantal hoofdberoepsbedrijven is uitgegaan van de ontwikkeling in de afgelopen jaren en de leeftijdsopbouw en opvolgingssituatie op dit moment.

De aantalsontwikkeling is het resultaat van uittreding en toetreding van bedrijfshoofden. Op basis van de leeftijd van de bedrijfshoofden mag worden verwacht dat ca. 155 oudere bedrijfshoofden hun beroep de komende 10 jaar zullen beëindigen. Wat betreft uittreding bij de jongere bedrijfshoofden (door beroepsver-

- 1) De superheffing op te veel geproduceerde melk, ingegaan in april 1984, zal in mei 1984 nog nauwelijks van invloed zijn geweest op het totale aantal melkkoeien.

andering, ziekte, overlijden, etc.) ligt een zelfde ontwikkeling als in de afgelopen jaren in de lijn der verwachtingen. Ook voor de aantalsvermindering door overige oorzaken wordt de lijn uit het jongste verleden doorgetrokken.

Wat betreft de toetreding van bedrijfshoofden wordt uitgegaan van de huidige opvolgingssituatie. Het percentage bedrijven dat wordt voortgezet op het moment dat het zittende bedrijfshoofd zijn beroep beëindigt zal waarschijnlijk weinig veranderen. In de afgelopen jaren werd 47% van de bedrijven waarop het bedrijfshoofd zijn beroep beëindigde door een opvolger voortgezet (40% door een zoon of schoonzoon), en van de oudere bedrijfshoofden beschikte in 1984 naar schatting bijna 50% over een opvolger (vgl. paragraaf 2.2). Met toetreding van bedrijven door stichting (afsplitsing van bedrijven of op andere wijze) of uit de groep nevenbedrijven wordt voor de toekomst geen rekening gehouden. De afgelopen jaren betrof dit 7 rundveebedrijven. Stichting van dit soort bedrijven is thans door de superheffing vrijwel onmogelijk.

Tabel 6.1 Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven van 1978 tot 1994

Beginjaar	Aantal bedrij- ven	Uittreding van bedr.- hoofden	Toetreding van bedr.- hoofden	Aantal bedrij- ven	Eindjaar
1978	535	110	54	479	1984
1984	479	92	42	429	1989
1989	429	94	45	380	1994

Bij deze uitgangspunten zal het aantal hoofdberoepsbedrijven blijven dalen en wel tot ongeveer 380 omstreeks 1994 of met 2,3% per jaar. Deze afname is sneller dan in het jongste verleden (1,8% per jaar). Een oorzaak hiervan is dat er thans relatief meer oudere bedrijfshoofden zijn dan in 1978 (par. 2.2).

Wat betreft de verdeling van het aantal bedrijven over de verschillende bedrijfstypen mag worden verwacht dat zich hierin geen grote veranderingen zullen voordoen t.o.v. 1984.

6.2 Cultuurgrond en de verdeling van bedrijven naar oppervlakte

Op basis van thans beschikbare gegevens is te verwachten dat het areaal cultuurgrond de komende 10 jaar met + 50 ha zal verminderen. Dit betreft onttrekking ten behoeve van niet-agrarische doeleinden zoals woningbouw, bedrijfsterreinen en wegen. De vermindering zal trager verlopen dan in het verleden. Oorzaak hiervan is dat in de gemeenten in de Krimpenerwaard alleen woningbouw ten behoeve van de eigen natuurlijke aanwas wordt toegestaan (zie

ook par. 1.3). In de gehele Krimpenerwaard bleef de geregistreerde oppervlakte cultuurgrond sinds 1981 dan ook vrijwel constant.

Het is derhalve te verwachten dat er omstreeks 1994 ongeveer 8700 ha geregistreerde cultuurgrond (gemeten maat) door de bij het blok betrokken bedrijven wordt gebruikt (8750 ha in 1983). Van deze oppervlakte zal, volgens berekening van het toekomstig grondgebruik op nevenbedrijven, circa 7700 ha (89%) in gebruik zijn bij hoofdberoepsbedrijven.

Tabel 6.2 De ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond

	Oppervlakte in ha			Percentage		
	1978	1984	1994	1978	1984	1994
Hoofdberoepsbedrijven	7834	7710	7700	88	88	89
Nevenbedr. (10 sbe e.m.)	1106	1039	1000	12	12	11
Alle bedrijven	8940	8750	8700	100	100	100

De verdeling van de bedrijven over de oppervlakteklassen zal in de toekomst enigszins veranderen. Het aantal bedrijven onder de 15 ha zal verminderen en het aantal boven de 20 ha zal waarschijnlijk iets toenemen. Vooral op vele bedrijven onder de 10 ha van oudere bedrijfshoofden is geen potentiële opvolger aanwezig.

Tabel 6.3 De hoofdberoepsbedrijven naar oppervlakte

Bedrijfsoppervlakte.	Aantal bedrijven			Percentage bedr.		
	1978	1984	1994	1978	1984	1994
Tot 5 ha	40	38	25	8	8	7
5 - 10 ha	85	50	25	16	11	7
10 - 15 ha	161	124	61	30	26	16
15 - 20 ha	140	140	87	26	29	23
20 - 30 ha	97	101	127	18	21	33
30 ha en meer	12	26	55	2	5	14
Totaal	535	479	380	100	100	100

Als er in 1994 nog 380 hoofdberoepsbedrijven zijn wordt bij een grondgebruik van 7700 ha de gemiddelde bedrijfsoppervlakte 20,3 ha (16,1 ha in 1984).

6.3 De ontwikkeling in de produktietakken

6.3.1 Het grondgebruik

In de afgelopen jaren waren er hoegenaamd geen wijzigingen in het grondgebruik: nagenoeg alle grond wordt gebruikt ten behoeve van de rundveehouderij. Naar verwachting zal dit ook de komende jaren zo blijven.

6.3.2 De rundveehouderij

Het aantal hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien zal naar verwachting ongeveer even snel afnemen als in het jongste verleden. In 1984 waren er 442 hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien. De komende jaren zal een aantal van deze 442 bedrijven worden opgeheven. Het resultaat zal volgens globale analyse zijn dat er omstreeks 1994 ongeveer 350 hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien zijn met globaal 7560 ha grond.

De ontwikkeling in de rundveehouderij zal in de komende jaren naar verwachting een andere tempo volgen dan in de afgelopen jaren. In het kader van de EG-beperking van de melkproduktie middels de z.g. superheffing geldt voor Nederland een produktievermindering van + 7,5% van het niveau van 1983.

Vermindering van de melkproduktie kan gerealiseerd worden door verlaging van de produktie per koe en/of inkrimping van de melkveestapel. Uit onderzoek (o.a. Beumer, v.d. Giessen, 1980) blijkt dat bij verlaging van de melkproduktie per koe de arbeidsopbrengst veel sterker daalt dan bij inkrimping van de melkveestapel.

Zeer waarschijnlijk zal dus de melkveestapel worden ingekrompen. Dit betekent bij gelijkblijvende melkgift per koe een vermindering van het aantal koeien op hoofdberoepsbedrijven van + 19.250 in 1984 tot + 17.800 stuks in 1994. Daar komt voor de komende jaren nog bij dat rekening moet worden gehouden met een regelmatige stijging van de melkproduktie per koe. De laatste bekende 5 jaar bedroeg deze stijging bij de gecontroleerde koeien in Zuid-Holland gemiddeld + 74 kg per jaar (tabel 4.5).

Wanneer deze jaarlijkse stijging van de produktie per koe voor de komende 10 jaar wordt aangehouden komen we op een produktie van ca. 6450 kg melk per koe in 1994. Het hiervoor genoemde aantal van 17.800 koeien zal dan bij een gelijkblijvend kwantum melk tot 15.700 à 15.800 in 1994 verminderen. Ter vergelijking: in 1984 waren er 19.249 koeien in het gebied en 17.717 in 1978.

Wat het jongvee betreft moet ervan uitgegaan worden dat er ruim voldoende jongvee is ter vervanging van het melkvee. Mede gezien de overschotten in de rundvleessektor en de vermindering van de mestveestapel in de voorbije jaren, zal het aantal stuks mestvee verder inkrimpen. Waarschijnlijk zal de vermindering van het aantal koeien een aangepaste voeding met eigen voedergewassen bevorderen, waardoor de krachtvoer- en ruwvoeraankopen zullen verminderen.

De inkrimping van de melkveestapel zal ook belangrijke consequenties hebben voor de verdeling van de bedrijven naar omvang van de melkveestapel. Hiervoor is aangegeven dat het aantal bedrijven met melkvee zal dalen tot + 350. Bij + 15.750 koeien betekent dit een gemiddelde melkveestapel van ca. 45 koeien (35 in 1978 en 44 in 1984). In 1984 hadden de bedrijven van jongere bedrijfshoofden en van oudere met een opvolger gemiddeld 47 koeien per bedrijf. Dit betekent dat bedrijven die blijven bij de geschatte toekomstige ontwikkeling in de melkveehouderij hun vee-stapel met + 4% moeten verminderen. Wanneer dit inderdaad zo zou verlopen zou dit ook belangrijke consequenties hebben voor de investering in nieuwe bedrijfsgebouwen. Als de melkveestapel niet kan worden uitgebreid is het uit dit oogpunt niet aantrekkelijk een ligboxenstal te bouwen.

De veedichtheid zal bij voornoemde veronderstelde overheidsmaatregelen verminderen tot ongeveer 2,5 g.v.e. per ha grasland + voedergewassen (tabel 6.4). Dit betekent een afname van het totale aantal g.v.e. met 20% t.o.v. 1984.

Aangezien nog onzeker is hoe lang de produktiebeperkende maatregelen gecontinueerd worden, is ook een berekening gemaakt op basis van de trendmatige ontwikkeling in de afgelopen jaren. Overigens moet worden aangenomen dat bij het achterwege blijven van contingentering andere marktordenende maatregelen zouden of zullen gelden, die een voortzetting van de ontwikkeling in de afgelopen jaren onwaarschijnlijk maken.

Tabel 6.4 Ontwikkeling van de rundveehouderij (hoofdberoepsbedrijven)

	1978 2)	1984	1994	
			verwach- ting 1)	trend
Ha grasland	7805	7679	7670	7670
Aantal melkoeien:				
- per ha grasland	227	251	2,05	2,70
- totaal	17717	19249	15750	20710
Aantal grootveeëenheden:				
- per ha grasland	2,83	3,11	2,47	3,30
- totaal	22114	23877	18930	25310

1) Bij inkrimping aantal melkkoeien.

2) Sbe-normen 1975.

Bij trendmatige ontwikkeling zal de veedichtheid naar verwachting nog wat verder toenemen. De veedichtheid komt dan wel op een niveau waarbij steeds meer bedrijven ruwvoer zullen moeten aankopen. Wat dat betreft is de veebezetting dan wel ongeveer op het maximum (hierbij wordt ervan uitgegaan dat een koe minimaal 5 kg ds per dag uit structuurhoudend materiaal nodig heeft).

Bij deze ontwikkeling zullen er in 1994 ongeveer 20.710 koeien op de hoofdberoepsbedrijven in het gebied worden gehouden. Ten opzichte van 1984 is dit een toename van 0,7% per jaar (1978-1984 1,4% per jaar). De omvang van de totale veestapel zal dan naar verwachting ongeveer even snel groeien.

Bij de trendmatige ontwikkeling in de rundveehouderij zal de mate waarin men overgaat op ligboxenstallen een centrale rol spelen. In de Krimpenerwaard zijn de omstandigheden voor het bouwen van ligboxenstallen ongunstig (par. 4.2.1). Oude bedrijfsgebouwen zullen in de toekomst daarom waarschijnlijk voor een deel worden vervangen door moderne grupstallen, zoals dit ook nu reeds het geval is. (Vanaf 1974 zijn er in het landbouwgebied de Krimpenerwaard ca. 20 nieuwe grupstallen gebouwd). Overigens viel er in de Krimpenerwaard de afgelopen periode wel een sterke groei van het aantal ligboxenstallen te constateren. In 1978 bedroeg het aantal 30; in 1980 waren het er reeds 65 en in 1984 79. Wanneer we de ontwikkeling van de laatste vier jaar doortrekken (en dan de superheffing buiten beschouwing laten) zullen in 1994 ongeveer 130 bedrijven een ligboxenstal hebben. De mate waarin er ook werkelijk ligboxenstallen zullen worden gebouwd is sterk afhankelijk van uitbreidingsmogelijkheden van de veestapel. Wanneer die er niet zijn is het doorgaans niet aantrekkelijk zo'n stal te bouwen, men komt immers op veel hogere kosten voor rente en afschrijving dan wanneer met het oude gebouw wordt doorgegaan.

6.3.3 De intensieve veehouderij

In de afgelopen periode daalde de omvang van de intensieve veehouderij. In vrijwel alle sectoren nam het aantal dieren af (par. 4.2.3). Er zijn in die periode ook geen nieuwe intensieve veehouderijbedrijven gesticht.

Voor de toekomst wordt, ondanks de recent genomen maatregel tot beperking van de intensieve veehouderij, geen daling van de produktieomvang van de intensieve veehouderij verwacht. Een lichte stijging is zelfs mogelijk doordat bestaande bedrijven met intensieve veehouderij in de Krimpenerwaard nog mogen uitbreiden. Dit in tegenstelling tot bedrijven in gebieden met veel intensieve veehouderij.

6.3.4 De tuinbouw

Het areaal tuinbouw nam in de afgelopen periode nauwelijks toe. Voor de toekomst wordt, gebaseerd op de uitgangspunten voor het grondgebruik (par. 6.3.1), verwacht dat het totale areaal

tuinbouw (inclusief glastuinbouw) weinig zal veranderen. De oppervlakte boomkwekerij zal eventueel iets toenemen ten koste van het areaal appels en peren. Hetzelfde geldt voor glasbloemen t.o.v. glasgroenten.

6.3.5 De omvang van de produktietakken uitgedrukt in sbe

De relatieve omvang van een bedrijf of een produktietak kan uit economisch gezichtspunt worden uitgedrukt in sbe. Een sbe staat voor een bepaalde gestandaardiseerde hoeveelheid toegevoegde waarde. Onder invloed van allerlei economische en technische factoren ontwikkelt de toegevoegde waarde per dier of per hectare gewas zich in de verschillende produktietakken echter niet gelijk.

Daardoor geven de in een bepaald basisjaar als "vaste" verhoudingsgetallen berekende sbe, na verloop van tijd geen zuiver beeld meer van de relatieve betekenis van verschillende produktietakken of bedrijfsonderdelen. Dit is een reden om de sbe-normen periodiek te herzien. Ook voor de berekening van toekomstige ontwikkelingen heeft een en ander consequenties.

De in dit rapport gebruikte normen weerspiegelen de op landelijk niveau genormaliseerde verhoudingen rond 1981 en worden ook voor 1984 nog als een goede benadering beschouwd. Het is echter goed te bedenken dat een sbe-berekening op basis van normen uit 1975 in 1984 tot andere verhoudingen zou leiden. Verhoudingsgewijs is de toegevoegde waarde per dier in de intensieve veehouderij sterk achtergebleven bij die in de melkveehouderij. Op basis van sbe-normen uit 1975 zou de omvang van de intensieve veehouderij in tabel 6.5 in 1984 dan ook ca. 20% hoger zijn uitgekomen, en de omvang van de rundveehouderij ruim 2% lager.

Tabel 6.5 De ontwikkeling van de produktieomvang (hoofdberoepsbedrijven)

	1984	1994	
		verwachting 1)	trend
Sbe 2) voor:			
- rundveehouderij 3)	66140	52500	70170
- intensieve veehouderij	6687	7500	7500
- tuinbouw	3954	4100	4100
Sbe totaal	76781	64100	81770

1) Bij inkrimping aantal melkkoeien.

2) Op basis van normen 1981.

3) Inclusief voedergewassen.

Een soortgelijk probleem kan zich voordoen bij een vooruitberekening naar 1994. Toepassing van de nu geldende sbe-normen op de in 1994 te verwachten aantallen dieren en hectares veronderstelt dat de toegevoegde waarde per eenheid zich in de verschillende produktietakken in een zelfde richting en tempo zal ontwikkelen. Het is vrijwel uitgesloten dat dit werkelijk het geval zal zijn. Maar het is ook onmogelijk in te schatten welke verhoudingen dan wel in 1994 mogen worden verwacht. Daarvoor zijn de ontwikkelingen op het gebied van prijzen en produktiviteit te onvoorspelbaar.

Het voorgaande betekent dat noodgedwongen voor 1994 toch de produktieomvang van de verschillende takken onder één noemer wordt gebracht op basis van sbe-normen uit 1981. Bij de interpretatie van de uitkomsten voor 1994 moet hiermee rekening worden gehouden. Als de tendens van een relatieve vermindering van de toegevoegde waarde per dier in de intensieve veehouderij zich ook in de toekomst zou voortzetten, zou dit bijvoorbeeld betekenen dat de betekenis van de intensieve veehouderij in 1994 in tabel 6.5 wordt overschat.

Gegeven deze berekeningswijze zal de totale produktieomvang op de hoofdberoepsbedrijven bij de aangenomen beperkingen van de melkveestapel tot 1994, afnemen met 17% of + 1,8% per jaar, wat zich echter vooral schoksgewijs aan het begin van deze periode zal voordoen. Bij trendmatige ontwikkeling zal de produktieomvang toenemen met 0,6% per jaar.

De verdeling van de bedrijven over de omvangsklassen zal er in 1994 volgens berekening uitzien zoals in tabel 6.6 is weergegeven. Hieruit komt naar voren dat bij beperking van de melkproduktie de bedrijven minder snel zullen groeien dan bij trendmatige ontwikkeling. De gemiddelde produktieomvang per bedrijf neemt bij beperking van de melkproduktie met ca. 9 sbe toe, bij trendmatige ontwikkeling met ca. 55 sbe.

Om een voldoende rentabiliteitsniveau te halen zouden, bij doortrekking van de ontwikkelingen in de afgelopen jaren, de bedrijven omstreeks 1994 een omvang moeten hebben van minimaal 230 sbe (t.o.v. 190 sbe in 1984). Bij deze omvang zou het bedrijf naar verwachting een voldoende inkomen opleveren om in het levensonderhoud van het bedrijfshoofd en zijn gezin te voorzien en tevens mogelijkheden bieden voor de besparingen welke met het oog op de continuïteit nodig zijn.

Het is echter de vraag of de bedrijfsomvang waarbij een voldoende rentabiliteit kan worden gerealiseerd de komende jaren in hetzelfde tempo zal blijven stijgen als in de afgelopen periode. Als de produktiebeperkingen in diverse sectoren op termijn tot enige verhoging van opbrengstprijzen en mogelijk ook daling van kosten zou leiden, kan een redelijke rentabiliteit wellicht bij een minder sterk toenemende bedrijfsomvang worden bereikt. Ook de invloed van de algemeen-economische ontwikkeling op de kosten van arbeid en kapitaal speelt daarbij een rol.

Tabel 6.6 De produktieomvang van de hoofdberoepsbedrijven

Sbe per bedrijf	Aantal bedrijven				Percentage bedrijven			
	1978	1984	1994		1978	1984	1994	
	1)							
			verw. trend 2)				verw. trend 2)	
Tot 130	272	190	137	67	51	40	36	17
130 - 190	186	147	118	101	35	31	31	27
190 - 230	41	64	53	68	8	13	14	18
230 en meer	36	78	72	144	6	16	19	38
Totaal	535	479	380	380	100	100	100	100
Sbe per bedr.	137	160	169	215				

1) Sbe norm 1975.

2) Bij inkrimping aantal melkkoeien.

De in het voorgaande genoemde noodzakelijke bedrijfsomvang van 230 sbe moet dan ook als een maximum worden gezien. Volgens de berekening bij produktiebeperkende maatregelen zal in 1994 ongeveer 19% van de bedrijven aan deze norm voldoen, bij voortgaande trend ongeveer 38%. Dat is bij produktiebeperving een veel lager percentage van de bedrijven dan in 1984 aan de toen geldende norm voldeden.

7. Enkele slotopmerkingen

De landbouw in Krimpenerwaard vertoont in vergelijking met andere veenweidegebieden een aantal zwakke punten. De bedrijven zijn gemiddeld kleiner van oppervlakte en omvang. Ook de groei in de produktieomvang is de afgelopen periode wat achtergebleven bij andere gebieden. Daarnaast is de verkavelingssituatie slecht, komen er weinig ligboxenstallen voor en zijn de veestapels gemiddeld klein. Een verontrustende ontwikkeling is dat hierdoor veel jonge boeren naar elders vertrekken.

Er zijn echter ook enkele positieve kanttekeningen te maken. De ontwikkeling van de melkproduktie per koe volgt het landelijke gemiddelde en ligt ongeveer op hetzelfde niveau. Het gemiddelde aantal koeien per bedrijf nam met ca. 4% per jaar aanzienlijk toe. De veebezetting ligt op een hoog niveau. En verder is de rentabiliteit van met name de kaasbedrijven de afgelopen jaren sterk verbeterd.

De negatieve aspecten kunnen voor een deel worden opgeheven en de positieve aspecten kunnen worden versterkt door middel van een aanzienlijke verbetering in de verkavelingssituatie. Aandacht zal daarbij vooral kunnen uitgaan naar boerderijverplaatsing om zodoende grotere huiskavels te bewerkstelligen. Daarbij zal ook het wegennet aangepast moeten worden. Hoge transportkosten kunnen worden gedrukt door een reconstructie van bestaande wegen. Tevens wordt daarbij dan de verkeersveiligheid verbeterd.

Doordat in de toekomst een aantal bedrijven zal verdwijnen zal het resterende deel ruimte krijgen om zich te vergroten. Een goede landinrichting kan daarbij jonge boeren de mogelijkheden tot verdere ontwikkeling verschaffen.

Literatuur

De Krimpenerwaard

Sociaal-economische verkenning van een weidegebied

Berkel, Th. L. van, G.G. van Leeuwen, B. van der Ploeg

LEI-publikatie 2.146

Den Haag, 1981

Landinrichting "Krimpenerwaard"

Advies tot het in voorbereiding nemen van het landinrichtingsproject

Landinrichtingsdienst Zuid-Holland, 1982

Streekplan Zuid-Holland-Oost

Provinciale Staten van Zuid-Holland, 1978

De ontwikkeling van het melkveehouderij opnieuw belicht

Een bundel artikelen en lezingen over de ontwikkeling van het moderne melkveehouderijbedrijf

LEI-publikatie 3.91

Den Haag, 1979

Bijlagen

Bijlage 1. Toelichting op enige veel gebruikte termen

1. Telplichtige geregistreerden

De bij de districtbureauhouders in de administratie opgenomen personen die een agrarisch bedrijf hebben met een omvang van minstens 10 standaardbedrijfs-eenheden.

2. Beroepsgroepen

Hoofdberoepsbedrijven = A + B-bedrijven;

A: het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf;

B: meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed, tevens heeft het bedrijfshoofd een nevenberoep.

Nevenbedrijven = C, D-bedrijven:

C: minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed;

D: rustende agrariërs of rustende niet-agrariërs met grondgebruik.

3. Basisgegevens

Voor de samenstelling van dit rapport is gebruik gemaakt van gegevens uit de metingen van de landbouw. Deze gegevens hebben betrekking op alle geregistreerde bedrijven, met een productieomvang van meer dan 10 sbe, die in het blok liggen en op cultuurgrond die zij in gebruik hebben.

4. Oppervlakte gemeten maat en kadastrale maat

Gemeten maat is de oppervlakte beteelbare grond (paden en voren inbegrepen). De kadastrale maat omvat, behalve de cultuurgrond gemeten maat, nog de oppervlakte van de sloten en de niet verharde wegen, welke de beteelbare oppervlakte doorsnijden en begrenzen.

5. Arbeidsjaareenheden (AJE)

In 1983 zijn de gegevens per werknemer uit de arbeidskrachtentelling omgerekend tot arbeidsjaareenheden op basis van 2000 uur per AJE waarbij 1 persoon maximaal voor 1 AJE is geteld.

6. Standaardbedrijfseenheden

Standaardbedrijfseenheid (sbe):

Eenheid waarin de omvang van een agrarisch bedrijf en van de afzonderlijke produktierichtingen binnen een bedrijf wordt uitgedrukt. Een sbe komt overeen met een bepaald bedrag aan toegerekende factorkosten in een basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder normale omstandigheden.

Bijlage 1 (le vervolg)

Sbe per ha grasland en per dier

	Normen 1975	Normen 1981
Grasland (ha)	1,0	1,1
Melkkoeien	2,5	2,55
Jongvee	0,7	0,8
Mestvee	0,7	0,6
Schapen	0,3	0,3
Mestkalveren	0,4	0,32
Mestvarkens	0,18	0,15
Fokzeugen	1,4	1,15
Leghennen	0,013	0,01
Slachtkuikens	0,0035	0,003
Boerenkaas (per 100 kg kaas)	0,2	0,25

7. Grootveeëenheden

Grootveeëenheid (= g.v.e.):

Een g.v.e. komt overeen met de netto-energiebehoefte van een volwassen melkkoe van 550 kg levendgewicht met een dagproductie van 15 kg melk met 4% vet. Het veebestand wordt daarbij als volgt omgerekend: 1 koe = 1 g.v.e., 1 stuks jongvee = 0,4 g.v.e., 1 stuks mestvee = 0,7 g.v.e., 1 paard boven 2 jaar = 1,0 g.v.e., 1 schaap = 0,1 g.v.e.

8. Bedrijfstypen

Voor de indeling in bedrijfstypen is per bedrijf het aantal standaardbedrijfsseenheden (sbe) berekend voor de akkerbouw, de rundveehouderij, de tuinbouw en de intensieve veehouderij. Afhankelijk van het percentage sbe dat per bedrijf voor deze onderdelen werd gevonden zijn de hoofdberoepsbedrijven ingedeeld in "bedrijfstypen". Onderscheiden zijn:

1. Gespecialiseerde rundveebedrijven : 80% of meer van de sbe voor rundvee;
2. Rundveebedrijven met intensieve veehouderij : 60-80% voor rundvee plus 20-40% intensieve veehouderij;
3. Rundvee/intensieve veehouderijbedrijven : 40-60% voor rundvee plus 40-60% intensieve veehouderij;
4. Intensieve veehouderijbedrijven : 60% of meer voor intensieve veeh.;
5. Fruitteeltbedrijven : 60% of meer fruitteelt (en/of tuinbouw open grond);
6. Glasbedrijven : 60% of meer sbe voor glastuinbouw

9. Bedrijfsresultaten

Arbeidsopbrengst van de ondernemer:

Netto-overschot c.q. ondernemersoverschot vermeerderd met het berekende loon van de ondernemer.

Netto-overschot, ondernemersoverschot:

Het verschil tussen de totale bedrijfsopbrengsten en de totale bedrijfskosten, waarbij de beloning voor bedrijfsleiding niet als kostenpost in aanmerking is genomen. Indien de kosten worden berekend op pachtbasis (landbouw)

Bijlage 1 (2e vervolg)

wordt het verschil aangeduid als netto-overschot (pb); bij berekening op basis van werkelijke eigendom/pachtverhoudingen (tuinbouw) als ondernemersoverschot.

Pachtbasis (pb):

Uitgangspunt voor de berekening van de rentabiliteit van landbouwbedrijven, waarbij voor alle kosten van grond en gebouwen (ongeacht de feitelijke eigendom/pachtverhoudingen) een bruto-pacht in rekening is gebracht zoals die geldt voor vergelijkbare pachtbedrijven.

Bijlage 2 Enkele gegevens per deelgebied, bedrijven en cultuurgrond

	Hoofdberoepsbedrijven				Nevenbedrijven				Alle bedrijven			
	aantal	ha	cultuur- grond		aantal	ha	cultuur- grond		aantal	ha	cultuur- grond	
	bedrijven				bedrijven				bedrijven			
	1978	1984	1978	1984	1978	1984	1978	1984	1978	1984	1978	1984
Ouderkerk en Krimpen a/d IJssel	79	74	1315	1351	33	29	212	172	112	103	1527	1523
Goudetak	45	39	627	581	13	12	74	79	58	51	701	660
Haastrecht	36	31	578	569	14	11	94	97	50	42	672	666
Bovenberg en Benedenberg	107	97	1385	1378	78	56	376	329	185	153	1761	1708
Lekkerkerk	77	68	1339	1329	38	25	137	110	115	93	1476	1439
Berkenwoude	30	30	498	525	9	5	37	19	39	35	535	544
Het Beijersche	60	51	694	617	18	15	60	71	78	66	754	688
Rovenkerk en Benedenkerk	101	89	1397	1360	46	41	117	162	147	130	1514	1522
Totaal	535	479	7834	7710	249	194	1106	1039	784	673	8940	8750

Bijlage 3 De verdeling van de bedrijven naar oppervlakte

Bedrijfs- opper- vlakte	Hoofdberoepsbedrijven												Neven- bedrijven			
	rundvee 80% en meer		rundvee 60- 80% en int. veehouderij		rundvee 40- 60%, int. veeh. 40-50%		intensieve veehouderij 60% en meer		fruitteelt 60% e.m.		glastuin- bouw 60% e.m.		totaal			
	1978	1984	1978	1984	1978	1984	1978	1984	1978	1984	1978	1984	1978	1984	1978	1984
tot 5 ha	4	3	2	-	2	2	11	11	2	4	19	18	40	38	163	108
5 - 10 ha	52	43	24	3	5	2	2	1	2	1	-	-	85	50	50	48
10 - 15 ha	123	105	35	19	3	-	-	-	-	-	-	-	161	124	23	23
15 - 20 ha	118	131	20	7	1	1	2	2	-	-	-	-	140	140	10	10
20 - 30 ha	85	93	8	6	2	2	2	-	-	-	-	-	97	101	3	5
30 ha en meer	11	24	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	12	26	-	-
Totaal	393	399	90	37	13	6	16	14	4	5	19	18	535	479	249	194
Ha totaal	6391	6971	1183	581	143	68	84	56	14	14	19	20	7834	7710	1106	1039
Ha/bedr.	16,3	17,5	13,1	15,7	11,0	11,3	5,3	4,0	3,5	2,8	1,0	1,1	14,6	16,1	4,4	5,4

Bijlage 4 Enkele gegevens per deelgebied in 1984 (hoofdberoepsbedrijven)

	Aantal hoofd- bedr.	Percentage bedrijven				Aantal bedr. met koeien lig- b.- stal make- rij
		10 ha	10-20 ha	20 ha	tot 130-175 sbe	
		10 ha	ha	e.m.	130 sbe	e.m.
Ouderkerk en Krimpen a/d IJssel	74	11	46	43	30	40
Couderak	39	21	64	15	56	21
Haastrecht	31	10	52	38	35	23
Bovenberg en Benedenberg	97	31	46	23	53	18
Lekkerkerk	68	12	45	43	31	21
Berkenwoude	30	13	60	27	30	23
Het Beijersche	51	27	69	4	59	21
Bovenkerk en Benedenkerk	89	15	67	18	27	31
Totaal	479	18	55	27	40	24
						36
						442
						79
						100

Bijlage 5 Hoofdberoepsbedrijven met melkkoelen

Aantal koelen per bedrijf	1978				Voortgezette bedrijven 1)				1984	
	alle hoofdberoepsbedrijven				aantal koelen				alle hoofdberoepsbedrijven met koelen	
	aantal bedr.	aantal koelen	aantal bedr.	aantal koelen	aantal bedr.	aantal koelen	aantal bedr.	aantal koelen	aantal bedr.	aantal koelen
1 - 15	33	303	13	119	146	4	40	31	279	
15 - 25	88	1733	66	1314	1471	30	215	49	987	
25 - 35	138	4071	121	3573	3928	63	646	81	2397	
35 - 40	66	2428	64	2354	2893	43	547	53	1942	
40 - 50	94	4115	90	3946	4666	61	767	80	3566	
50 - 55	30	1550	28	1446	1735	22	308	36	1864	
55 en meer	51	3517	50	3462	4091	39	688	112	8214	
Totaal	500	17717	432	16214	18930	262	3211	442	19249	

1) Bedrijven die zowel in 1978 als in 1984 hoofdberoepsbedrijf waren en koelen hadden.

2) Uitbreiding met 3 of meer koelen.